

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡ. 18

ΔΠΘΗ ΧΛΕΤΩΝ

Μελετήματα ἑόρτια συγγραφέντα
ὑπὸ τῶν ὑποτέρφων τοῦ Ἑλληνικοῦ
Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν ἔ Μεταβυ-
ζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας ἐπὶ
τῆ πεντακοσιετηρίδι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως
τῆς Ἑλληνοδοξοῦ Κοιμότητος Βε-
νετίας, ἔτι δὲ ἐπὶ τῆς τεσσαρακορταε-
τηρίδι ἀπὸ τῆς ἐνστάσεως τῆς λειτουργίας
τοῦ Ἰνστιτούτου, ἔ τυπωθέντα μὲν πολ-
λῆς ἐπιμελείας ἔ διορθώσεως ὑπὸ
† Νικολάου Παραγιωτάκη

Ἐρετίσιμ, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνστάσεως οἰκονομίας

α 23 η'

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΟΥΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ Τ' ΑΝΑΠΛΙΟΥ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ (ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΜΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ)

Τὰ πρόσωπα καὶ ὁ χῶρος

έρα ἀπὸ τὰ λιγότερο ἢ περισσότερο πλούσια βιογραφικά, οἰκονομικά ἢ κοινωνικά στοιχεῖα, καὶ ὄχι μόνο, ποὺ προσδοκᾶ νὰ ἀντλήσει κανεὶς ἀπὸ μιὰ διαθήκη, ἓνα τέτοιο κείμενο ἀποκτᾶ ιδιαίτερη ἀξία ὅταν ἀναφέρεται σὲ ἐποχές παλαιότερες, τότε ποὺ ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση γραπτὴ ἔκφραση τῶν ἀνθρώπων ἦταν καὶ κοινωνικά, σὲ μερικὰ μόνο περιβάλλοντα (δάσκαλοι, κληρικοί, ἔμποροι), καὶ ποσοτικά περιορισμένη, ἐκδηλούμενη γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν ἀνάγκες γραφειοκρατικές ἢ ρυθμιστικές οἰκονομικῆς κυρίως φύσης καὶ δευτερευόντως κοινωνικῆς. Ἔτσι, ἡ ἐπαφὴ μὲ ἓνα τέτοιο κείμενο ἀπὸ μιὰ χρονικὴ περίοδο καὶ μιὰ περιοχὴ (Ἀνάπλι 1713), ποὺ μόνο ἀπὸ πλησμονὴ τοῦ εἴδους δὲν χαρακτηρίζεται,¹ ἀποτελεῖ τουλάχιστον ἐπαρκὲς ἱστοριογραφικὸ ἐρέθισμα γιὰ πλουσιότερους καὶ συνθετότερους ἱστορικοὺς προβληματισμοὺς ὡς πρὸς τὴ συγκεκριμένη κοινωνία καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ «μὴ ἐπώνυμα» πρόσωπα, τὰ δικά της πρωταγωνιστικὰ μέλη.

Τὸ τεκμήριο λοιπὸν ποὺ ὑπῆρξε τὸ κίνητρο γιὰ τὴ μελέτη αὐτὴ εἶναι ἡ διαθήκη μιᾶς σὲ πρώτη ἐκτίμηση ἀπλῆς γυναίκας, μιᾶς γυναίκας ὅμως μὲ ἰσχυρὴ συνείδηση τῆς γενιᾶς της, τῆς ὁποίας φροντίζει νὰ διασφαλίζει τὴ διαίωσιση. Ἡ διαθήκη εἶναι συνταγμένη στὰ 1713 στὸ βενετοκρατούμενο Ἀνάπλι καὶ διαθέτρια εἶναι ἡ Μαρία ἢ Μαρδίτσα Ἀστρῆ, γυνὴ τοῦ εὐγενῆ σιῶρ Νικολοῦ Μέλου, ποὺ κατοικεῖ στὴν ἐνορία τῆς Παναγίας Οἰκονόμου· ἐκεῖ καλεῖται ὁ νοτάριος, στὸν ὁποῖο ἡ ἄρρωστη γυναίκα ὑπαγορεύει τὴν τελευταία της βούληση.

Ἀναπόφευκτα θὰ βιογραφήσουμε τὰ κύρια πρόσωπα, ἐφόσον αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο ὄχι μόνο γιὰ τὴν κατανόηση ὅσων διαμεμβρῶνται στὸ κείμενο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξήγησή τους. Ἡ Μαρδίτσα καὶ ἡ ἀδελφὴ της Ὅρσα, κόρες τοῦ ποτῆ Δημητρίου Ἀστρῆ, Ἀθηναίου μαζί μὲ τὴ μητέρα τους Κρέουζα (κατόπιν μοναχὴ Καταφυγὴ) μετοικοῦν στ' Ἀνάπλι μὲ τὴ

Σημείωση τῆς Σύνταξης: Τὸ ἄρθρο παραδόθηκε σὲ μονοτονικό, ἀλλὰ γιὰ λόγους ὁμοιομορφίας τοῦ τόμου τυπώ-
νεται σὲ πολυτονικό.

1. Βεβαίως οἱ διαθήκες «ἐπώνυμων» καὶ ἀπλῶν ἀνθρώπων δὲν σπανίζουν ὄχι μόνο γι' αὐτὸν ἀλλὰ καὶ γιὰ παλαιότερους αἰῶνες καὶ μάλιστα ἀρκετὲς δημοσιευμένες μᾶς εἶναι καὶ γνωστὲς καὶ προσιτές. Διαφορετικὸς ἐπίσης εἶναι ὁ βαθμὸς ἀντιπροσωπευτικότητάς τους ὡς πρὸς τὴ γεωγραφικὴ διασπορὰ (Κρήτη, νησιὰ Αἰγαίου πελάγους, γιὰ λόγους κυρίως διοικητικούς ἀλλὰ καὶ διάσωσης ὕλικου, πλεονεκτοῦν ὡς πρὸς αὐτό). Ἡ παρατήρησή μου ἐδῶ ἰσχύει γιὰ τὴ συγκεκριμένη περιοχὴ καὶ ἐποχὴ, ἀπ' ὅπου ὄντως ἡ συγχρομίδῃ τῶν συναφῶν τεκμηρίων εἶναι πολὺ πενιχρή. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ θὰ ἐπικαλεστοῦμε τὶς συνέπειες τῶν γεγονότων τοῦ 1715.

μαζική έξοδο τῶν Ἀθηναίων ὕστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1688. Σύμφωνα μὲ τὸ πιστοποιητικὸ ἰθαγένειας ποὺ ἐξέδωσαν οἱ τοπικὲς βενετικὲς Ἀρχές μὲ ἡμερομηνία 10 Ἰουλίου 1690, οἱ παῖδες Δημητρίου Ἄστη, εἶναι Ἀθηναῖοι πολῖτες τῆς πρώτης τάξης ἐγκατεστημένοι στ' Ἀνάπλι.² Ἡ ἀναγραφή, ἔτσι ὅπως παρουσιάζεται ἐδῶ, θέτει βεβαίως κάποια προβλήματα ταύτισης: α) Ἡ ἀπόδοση τοῦ ἐπωνύμου Ἄστη ἀντὶ Ἀστρῆ, ἂν δὲν εἶναι λάθος μεταγραφικὸ ἢ τυπογραφικὸ, μπορεῖ εὐκολὰ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ παραδρομὴ τοῦ γραφέα, πρᾶγμα συνηθισμένο, καθὼς γνωρίζουν οἱ ἐξοικειωμένοι μὲ παλαιὰ κείμενα. β) Ὁ γενικὸς καὶ ἀόριστος χαρακτηρισμὸς παῖδες δίχως προσδιορισμὸ φύλου ἢ ἀριθμοῦ, ὅσο φαίνεται νὰ ἀποτρέπει, ἄλλο τόσο ἐπιτρέπει κάθε ταύτιση μὲ τὰ ἐν λόγῳ πρόσωπα. γ) Ἡ μὴ συναρίθμηση τῆς μητέρας μὲ τὶς κόρες τῆς, καθὼς μάλιστα δὲν φέρεται καταγραμμένη ξεχωριστά, ὁμολογουμένως δὲν ἐξηγεῖται εὐκολὰ. Τὸ ἴδιο ὅμως συμβαίνει καὶ μὲ τὴ μητέρα τῶν Μέλων, ποὺ ἐπίσης δὲν συνυπογράφει μὲ τοὺς γιούς τῆς ἀλλὰ οὔτε καὶ σὲ ξεχωριστὴ μερίδα. Ἐνδεχομένως, τὰ πολὺ ἡλικιωμένα πρόσωπα, ὡς ἀπλὰ προστατευόμενα μέλη, νὰ μὴν ἐνδιέφεραν τὶς Ἀρχές καὶ γι' αὐτὸ δὲν τὰ συμπεριλαμβάναν στὴν ἀπογραφή τους. Στὴν περίπτωση τῆς Κρέουζας, ἐξἄλλου, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε περιβληθεῖ τὸ μοναχικὸ σχῆμα εἴτε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα εἴτε ἀμέσως φτάνοντας στὸν Μοριά,³ ὁπότε ὡς μοναχὴ δὲν ἀποτελοῦσε γιὰ τὶς βενετικὲς Ἀρχές οἰκονομικὴ μονάδα, ἄρα δὲν ἦταν συγκαταλέξιμη στὶς παραχωρήσεις καὶ συνεπῶς στὶς ἀπογραφές. Μὲ τὶς ὄχι ἀδιαμφισβήτητες ἐξηγήσεις στὸ πρόβλημα ταύτισης ποὺ θέτουν οἱ πηγές, εἶναι καιρὸς νὰ παρακάμψουμε τό, ἐντέλει, ἥσσονος σημασίας θέμα τῆς ταυτότητας τῶν συγκεκριμένων προσώπων καὶ νὰ προχωρήσουμε στὰ γεγονότα. Ἄν ὅμως, ἐξαιτίας τῆς συγκεκριμένης περίπτωσης, προκύπτει κάποιο οὐσιαστικὸ θέμα, αὐτὸ εἶναι γενικότερο καὶ ἀφορᾷ τὴ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια — ἄρα καὶ τὴν ἀξιοπιστία — τοῦ συγκεκριμένου δικαιοπρακτικοῦ ἐγγράφου ὡς δημογραφικὰ ἀξιοποιήσιμης πηγῆς.

Ἀθηναῖος ἔποικος στὸν Μοριά εἶναι καὶ ὁ ἄντρας τῆς Μαρδίτσας, ὁ Νικολὸς Μέλος, καταγραμμένος κι αὐτὸς ἐπίσης στὴν πρώτη τάξη.⁴ Παρὰ τὴν κατάταξη καὶ τῶν δύο οἰκογενειῶν στὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ βαθμίδα δὲν σημαίνει ὅτι πράγματι ἐκεῖ ἀνήκαν. Ἡ πλασματικὴ ταξικὴ αὐτοαναβάθμιση πολλῶν ἐποίκων ἦταν συνηθισμένο μέσο γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἀπὸ τὶς βενετικὲς Ἀρχές ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερων προνομίων, ἀφοῦ, ὡς γνωστὸν, τὸ μέγεθος τῶν παραχωρήσεων ἦταν συνάρτηση τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς κατάστασης ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στὸν τόπο τους. Καθὼς ἄλλος τρόπος ἐλέγχου τῆς ἀλήθειας δὲν ὑπῆρχε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προφορικὴ μαρτυρία, φαίνεται πῶς πολλοὶ Ἀθηναῖοι καὶ μὲ τὴ

2. Κωνσταντῖνος Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία τῶν Ἀθηναίων στὴν Πελοπόννησο», *Μνήμων*, τ. 10 (1982), σ. 135, ἀρ. 524. Στὶς 29 Μαρτίου 1691 ἐξἄλλου σὲ κατάσταση τῶν ἀπογραφόμενων ἀγαθῶν ποὺ κατεῖχαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ Ναυπλίου καὶ τὰ ὅποια ἀνήκαν σὲ Ἀθηναίους ποὺ ἐπέστρεφαν στὴν πατρίδα τους, στὴν *χῆρα του ποτε Ἄστρη* ἔχουν περάσει τὰ πράγματα τοῦ Γεωργίου Κόνσολου. Κωνσταντῖνος Δ. Μέρτζιος, «Παρθενών-Μοροζίνι καὶ τὸ δράμα τῶν Ἀθηναίων», *Ἀθηνᾶ*, τ. 55 (1951), σ. 268.

3. Τεκμηριωμένα ὡς μοναχὴ φέρεται ἀρκετὰ ἀργά, σὲ ἔγγραφο τῆς 15 Μαΐου 1712. ΕἰΒ-Παλ. Ἀρχεῖο, R. 145, φ. 179'.

4. Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία» σ. 119, ἀρ. 185' πβ. Εὐτυχία Λιάτα, «Τεκμήρια γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα. Ἡ ἀθηναϊκὴ ἀστική φορεσιά», *Μνήμων*, τ. 11 (1986), σ. 33.

συγκατάνευση τῶν συμπατριωτῶν τους, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὴν «ἀδυναμία» καὶ ἐνδεχομένως τὴν καταρχὴν ἀδιαφορία τῶν Ἀρχῶν, ἐμφανίστηκαν κοινωνικά καὶ οἰκονομικά ἀναβαθμισμένοι καὶ πέτυχαν μεγαλύτερες ἀπολαβές. Τὸ γεγονός ὅμως ἔλαβε σκανδαλώδεις διαστάσεις, ὑπερβαίνοντας τὰ ὄρια ἀνοχῆς τῶν Ἀρχῶν, καὶ προκάλεσε τὴν «ὑποψία» καὶ τὴν ἀναπόφευκτη ἀντίδρασή τους.⁵ Ἀπὸ τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα δὲν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε πλήρως τὰ περιουσιακὰ τῆς οἰκογένειας Ἀστρῆ τόσο στὴν Ἀθήνα ὅσο καὶ στὸν Μοριά, γ' αὐτὸ δὲν θὰ ἐπιχειρήσουμε ὁποιαδήποτε ἐκτίμηση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτό. Ἄν ὄχι τὴν πλήρη εἰκόνα, πάντως ἰκανοποιητικὴ γνώση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς οἰκογένειας Μέλου στὴν Ἀθήνα ἔχουμε ἀπὸ μαρτυρία τοῦ ἐνὸς ἀδελφοῦ, τοῦ Μιχάλη, μολονότι, καθὼς ὁ ἴδιος δηλώνει, ἡ ἀνάμνηση ποῦ ἔχει δὲν εἶναι σαφῆς λόγω τῆς μικρῆς ἡλικίας του κατὰ τὸν ἐκπατρισμό τους. Μὲ σιγουριά πάντως θυμᾶται ὅτι εἶχαν 180 ἐλιές, 30 μικρὰ στρέμματα ἀμπέλι, καὶ ἀόριστα κάνει λόγο γιὰ κάποια χωράφια μὴ καταμετρούμενης ἔκτασης.⁶ Ὁ ἴδιος σὲ ἄλλη του ἐπιστολὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὴν Ἀθήνα εἶχαν σπῖτι δικό τους καὶ σ' ἀντάλλαγμα αὐτοῦ οἱ Βενετοὶ τοὺς παραχώρησαν τὸ ἐργαστήρι στ' Ἀνάπλι.⁷

Σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴν κοινωνικὴ ταξινόμηση τῶν Ἀθηναίων ἐποίκων ἦσαν, καθὼς εἴπαμε, καὶ οἱ ἐκχωρήσεις τῶν Βενετῶν πρὸς αὐτούς. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ ρύθμιση, στοὺς Ἀθηναίους τῆς πρώτης κατηγορίας προβλεπόταν νὰ ἐκχωρηθοῦν χωράφια 4 ζευγαριῶν (δηλαδὴ 240 στρεμμάτων περίπου), ἀμπέλια 30 ἀξιναρίων, 400 ἐλαιόδεντρα, σπῖτι, ἐργαστήρι (ἢ ἀποθήκη) καὶ κῆπος.⁸ Ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα στὸ ἀρχεῖο Μέλου θὰ προσπαθήσουμε νὰ διαπιστώσουμε, ἂν ὄντως ἡ διοικητικὴ ἀπόφαση ἐκτελέστηκε πιστά. Δὲν ἔχουμε βέβαια πλήρη καὶ κανονικὴ ἀπογραφὴ τῶν παραχωρηθέντων στοὺς δυὸ ἀδελφοὺς ἀγαθῶν ἔμμεσες εἶναι οἱ πληροφορίες ποῦ ἀποδεσμεύουμε, ἀλλὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε σχεδὸν τὴν ἀρχικὴ καὶ συνολικὴ εἰκόνα τῆς παραχωρημένης περιουσίας, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ποικιλία, ἂν ὄχι ὡς πρὸς τὸ ἀπόλυτο μέγεθος τῶν ἀγαθῶν.

Καταρχῆν, τὸ θέμα τῆς στέγασης ρυθμίζεται μὲ τὴν παραχώρηση σπιτιοῦ μέσα στὴν πόλη τ' Ἀναπλιῶν πρόκειται γιὰ «τὰ σπίτια τοῦ Ροῖδη», ὅπως ἀποκαλοῦνται στὸ ἀρχεῖο

5. Κωνσταντῖνος Ντόκος - Γεώργιος Παναγόπουλος, *Τὸ βενετικὸ κτηματολόγιο τῆς Βοστίτσας*, Ἀθήνα 1993, σσ. 36-37.

6. ... μου λεγεις πως εφτου να ελαβετε ιδιες οτι ο Γκισλαρ αγας να εκαμε φερμανι δια να μαζοχθουσι ι αθινει ις τον ντοπο τους και να περνουσι τα μουλκια τους και να δινουσι τα σολδια οπου επουλιθικανε και μακαρια ι ορα εαν εγινε αφοτο οτι εαν ινε αλιθια θελο εγο αλον καλιταιρον τοπο απο τιν μπατριδα μου να παο να καθισο; Μου λεγεις να σου γραφο τι επουλιθισανε και τι πραγματα ινε και εγο δεν ιξεβρο διατι εβγικα μικρος' δεν ιξεβρο αλο παρα τις ελιες και τα αμπελια και τις τοποθεσιες οπου βρισκοντε. Ελιες εχομε ριζαις εκατον ογδοιντα ισε τοπους τεσαρους ις το Παλιοχωρι εκατον τριαντα ις τα Πατισια τριαντα και ις το Καμινι του Φοκα αλαις ιχοσι' αφταις τις αγορασε ο Λιναρδος. Αμπελια στρεμματα μικρα τριαντα ις το Λιοντα ις το Ζεβγαλατιο ις το Ρέντι και ις τιν Βασιλικι Φοτικι του Λιναρδου απο τιν μαμι μας τιν Μακρινα. Δια χοραφια δεν ιξεβρο ποσα ιχαμε, δια τοποθεσιες, ιξεβρο Αγιους Αποστολους και Κουλουρα... Ἐπιστολὴ Μ. Μέλου πρὸς Γ. Μέλο (10.10.1720). ΕΙΒ-Παλ. Ἀρχ. R. 146, φ. 230'.

7. Ἐπιστολὴ Μ. Μέλου πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Γιωργάκη τῆς 31 Μαρτίου 1713. "Ο.π.", φ. 20'.

8. Ντόκος-Παναγόπουλος, ὁ.π., σ. 119' στὶς σσ. 39-47 τοῦ ἴδιου ἔργου γίνεται λόγος εἰδικότερα γιὰ τὸ μέγεθος τῆς ἔκτασης γῆς ποῦ ἀντιπροσώπευαν οἱ διάφορες μετρικὲς μονάδες, καθὼς καὶ γιὰ τὶς χρησιμοποιούμενες γενικῶς μονάδες μέτρησης τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς κατὰ τὴ βενετοκρατία.

Μέλου, δίχως πουθενά να γίνεται σαφές σε ποιό ακριβώς από τα μέλη τῆς οἰκογένειας Ροῖδης ἀναφέρονται.⁹ Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν ἀδελφῶν Νικολοῦ καὶ Γιωργάκη γιὰ δυὸ χρόνια 1712-1714,¹⁰ ὅπου ἡ ὑπόθεση τῶν σπιτιῶν ἐπανέρχεται ἀρκετὲς φορές ἀνάμεσα στὶς ἐμπορικές τους ὑποθέσεις, προκύπτουν γενικότερα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸ στεγαστικὸ πρόβλημα τῶν ἐποίκων στὸ Ναύπλιο. Τὰ σπιτία ποὺ τοὺς παραχωρήθηκαν εἶχαν ἄμεση ἀνάγκη ἐπισκευῶν: Τὰ σπιτία ἐξοδιάσαμε ὅπου ἐφτιαστήκανε ἄμη δὲν ἀβγάτῃσε κανένας πόντος τίποτα ὅτι ἦταν ὅλη ἡ σκέπη σάπια, διατὶ ὅταν ἦρθαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὄχι μόνε ὁ μακαρίτης ὁ Ροῖδης καὶ ὅλοι μας μόνο νὰ μποῦμε μέσα ἐγυρεύαμε καὶ τὰ φτιάνανε σημερινά... Καὶ σ' ἄλλο γράμμα του ὁ Νικολὸς θὰ ἐπαναλάβει: Ἐν καλὰ καὶ νὰ ἐξοδιάσαμε ὅπου τὰ ἐφτιάξαμε ἄμη δὲν ἀβγάτῃσε κανένας πόντος ὀλότελα, μόνε εἰς τὸ αὐτὸ ἀνμεῖνανε εἰσότι ἦτανε, διατὶ τὰ φύλλα ἦτανε σάπια, ὅτι ὄντες χτίζανε ἐλογιάζανε νὰ πᾶνε σὲ μῆνες 6 στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ σπέζα ὅπου ἔγινε δὲν ἔγινε καμμιά ἀβγάτῃση σ' αὐτά. Τὰ συγκεκριμένα σπιτία στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται οἱ Μέλοι εἶναι δύο: τὸ ἓνα, τὸ μικρότερο, μαζὶ μὲ τὸ ἐργαστήρι του εἶναι στιμαρισμένο γιὰ 260 ρεάλια· τὸ ἐνοικίό του εἶναι 35 ρεάλια τὸν χρόνο κι ἐπιβαρύνεται ἀκόμη μὲ 7 ρεάλια νοβέλο καὶ 5 ρεάλια γιὰ μερεμέτια, ἔξοδα ποὺ ἐκπίπτουν ἀπὸ τὸ ἐνοικίο, κι ἔτσι μένει καθαρὸ ἐτήσιο εἰσόδημα στὸν ἰδιοκτήτη τους 23 ρεάλια. Τὸ ἄλλο σπίτι, τὸ μεγαλύτερο, σίμπλιο Θεοτόκη ἔχει ἐκτιμηθεῖ γιὰ 1.039 ρεάλια· σ' αὐτὸ κατοικεῖ ὁ Νικολὸς καὶ δίνει ἐνοικίο 25 ρεάλια τὸν χρόνο, ἐνῶ γιὰ τὰ δυὸ ἐργαστήρια συνυπολογίζει 36 ρεάλια ἐνοικίο, ἐπειδὴ τὸ ἓνα εἶναι τὸν περισσότερο καιρὸ κλειστό. Τὸ σπίτι αὐτὸ μὲ τὰ ἐργαστήριά του ἐπιβαρύνεται μὲ 10 ρεάλια νοβέλο καὶ 8 ρεάλια ἔξοδα ἐπισκευῶν, τὰ ὁποῖα ἀφαιρούμενα ἀπὸ τὰ ἐνοικία τεστάρου νέτα τὸν χρόνο 43 ρεάλια. Ἡ ἀξία λοιπὸν καὶ τῶν δύο σπιτιῶν εἶναι 1.299 ρεάλια καὶ τὸ συνολικὸ καθαρὸ εἰσόδημα ἀπὸ τὸ ἐνοικίό τους εἶναι 66 ρεάλια τὸν χρόνο. Φαίνεται πὼς τὰ σπιτία αὐτὰ πέρασαν κάποια στιγμή στὴν κυριότητα τῶν Κοθωναίων, μάλιστα τοῦ Ντομένεγου, ὁ ὁποῖος ζητάει λογαριασμὸ ἀπὸ τοὺς Μέλους ἐνόφει πώλησής τους, καθὼς ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὰ ἐγγραφα. Ὁ Νικολὸς Μέλος ἐνδιαφέρεται νὰ τὰ ἀγοράσει, ὅτι τὸ ἔχουμε ντροπὴ νὰ βγοῦμε ἀπὸ μέσα

9. Στὴν καταγραφή τῶν Ἀθηναίων ἀναφέρονται διάφοροι Ροῖδηδες. Βλ. Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία», σ. 109, 110, 112, 123, 134. Βλ. καὶ Σχόλια, σ. 267, ἀρ. 12.

10. Ἡ διασπορὰ τῶν εἰδήσεων, ἡ ἀποσπασματικὴ καὶ κάποτε ἡ ἀσάφειά τους καὶ προκειμένου νὰ ἐλαφρυνθεῖ τὸ κείμενο ἀπὸ συνεχεῖς παραπομπές, ἔκαναν προτιμητέα τὴ συγκεντρωτικὴ παρουσίαση ἐδῶ ὅλων τῶν ἀρχειακῶν τεκμηρίων ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία καὶ διασταύρωση τῶν ὁποίων προκύπτουν ὅσα στὴ συνέχεια θὰ ἀκολουθήσουν γιὰ τὸ θέμα αὐτό:

<u>Ἡμερομηνία</u>	<u>τόπος ἀποστολῆς</u>	<u>Ἀρχειακὴ ἔνδειξη (R. φ.)</u>	
1.6.1712	Ἀνάπλι	147	54', 55'
18.11.1712	Βενετία	183	5'
30.4.1713	Ἀνάπλι	147	138'
5.5.1713	Ἀνάπλι	146	13'
11.7.1713	Ἀνάπλι	147	159'-160'
14.9.1713	Βενετία	183	14'-15'
7/18.4.1714	Βενετία	183	20'
12.4.1714	Ἀνάπλι	147	245'
15.8.1714	Ἀνάπλι	147	277'-278'

μάλιστα ὅπου ἔχομε καὶ τὰ κόμοδά μας· ἐπιπλέον ἔχει ἐπενδύσει σ' αὐτὰ 120 ρεάλια ποὺ ξόδεψε γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς στέγης ποὺ κατέρρευσε. Γιὰ τὴν ἀγορὰ ὅμως τῶν σπιτιῶν πρέπει νὰ παρακαμφθεῖ ἡ προτεραιότητα τῶν συμπλιαστάδων, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ τὸ ἔθιμο τῆς προτίμησης, περιορίζουν τὰ δικαιώματα τῶν ἐνοίκων τους. Τελικῶς ἡ λύση ποὺ προκρίνεται — ὕστερα ἀπὸ γνωμοδότηση Βενετοῦ δικηγόρου — εἶναι ἡ μακροχρόνια ἐνοικίασή τους ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους. Στὰ 20 χρόνια ποὺ προτείνει ὁ Νικολός, οἱ Κοθωναῖοι ἀντιπροτείνουν 6 πρὸς 150 δουκάτα τὸν χρόνο καὶ ἐπιπλέον 21 δουκάτα νοβέλο καὶ 18 γιὰ ἐπισκευές, συνολικὰ 189 δουκάτα τὸν χρόνο, ποσὸ ποὺ φαίνεται ὑπερβολικὸ στὸν Μέλο. Οἱ διαπραγματεύσεις αὐτὲς δὲν ξέρουμε ἂν προχώρησαν σὲ συμφωνία ἢ ἂν — πράγμα ποὺ μοιάζει πιθανότερο — τὰ ἀνακατέματα τῶν καιρῶν καὶ τὰ γεγονότα τοῦ 1715 διέκοψαν μιὰ ἀκόμη δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ γενικότερου ἐνδιαφέροντος στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν εἰδικὴ αὐτὴ περίπτωση εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Τὰ σπίτια ποὺ παραχωρήθηκαν στοὺς Ἀθηναίους πληρώνουν livello,¹¹ τὸ ὁποῖο ἐπιβαρύνει τὸν ἐνοικιαστή, ἐφόσον ὁ ἰδιοκτήτης τους τὰ ἔχει ἐνοικιάσει. Πρόκειται γιὰ παλιὰ κτίσματα μὲ μεγάλες δαπάνες συντήρησης, καθὼς δείχνει τὸ ἀπαραίτητο προϋπολογιζόμενο ἐτήσιο κονδύλι ἐπισκευῶν. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους φαίνεται πὼς ἐπενοικίαζαν σὲ ἄλλους τμήμα τῶν παραχωρημένων οἰκημάτων, καθὼς ὄχι μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια μπορεῖ κανεὶς νὰ συναγάγει ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Ν. Μέλου.

Ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν δύο ἀδελφῶν, ὅ,τι γνωρίζουμε προέρχεται ἀπὸ τὴ συμβολαιογραφικὴ πράξη χωρισμοῦ τῆς κοινῆς τους ὡς τότε περιουσίας.¹² Συνοπτικὰ τὰ ἀγαθὰ τῶν Μέλων εἶναι τὰ ἑξῆς: μούλκια (ἀμπέλια καὶ χωράφια) στὸ τεριτόριο τοῦ Ἄργους καὶ κάποια μούλκια στὸ τεριτόριο τῆς Τρίπολης· δὲν γίνεται σαφὴς λόγος γιὰ κυριότητα σπιτιοῦ καὶ ἐργαστηρίου, ἀλλὰ γιὰ χρησιμησίαια. Κατὰ τὴ διανομὴ στὸν Μιχάλη ἐκχωρεῖται τὸ ἀγροτικὸ μέρος (μούλκια), ἐνῶ στὸν Νικολὸ τὸ ἐμπορικὸ (ἐργαστήρι). Ἡ μοιρασιά αὐτὴ θεωρεῖται ἕτεροβαρῆς ἀπὸ τὸν Μιχάλη, ὁ ὁποῖος δὲν ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴ σχεδὸν ἀπασχόλησή του μὲ τὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες καὶ γι' αὐτὸ ἀμέσως μετὰ τὸν χωρισμὸ τους θὰ σπεύσει νὰ ἀνοίξει δικό του ἐργαστήρι. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ κίνητρα γι' αὐτὴ του τὴν ἀπόφαση δὲν εἶναι οἰκονομικὰ (εἰσοδηματικὴ ἀνεπάρκεια τῶν μουλκίων) — ἔστω κι ἂν ἔτσι προβάλλεται — ἀλλὰ ἡ βαθεῖα ἀνάγκη γιὰ κοινωνικὴ ἀναβάθμιση ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθεῖ μέσω τοῦ ἐμπορίου,¹³ τὸ ὁποῖο μπορεῖ φυσικὰ νὰ ἀσκηθεῖ μόνο στ' Ἀνάπλι καὶ ὄχι στὸ Ἄργος.

Πράγματι, ἡ διοικητικὴ πρωτεύουσα τοῦ βενετοκρατούμενου Μοριᾶ εἶχε καταστεῖ, καὶ ἐξαιτίας τῆς θέσης της, τὸ σφριγηλότερο ἴσως ἐμπορικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς. Σ' αὐτὸ ἐξάλ-

11. Οἱ παραχωρήσεις στοὺς ἐποίκους ἔγιναν μὲ τὴν ὑποχρέωση καταβολῆς τῆς δεκάτης γιὰ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή καὶ κάποιον μικρὸ ἐνοίκιο (livello) γιὰ τὰ κτίσματα: Ντόκος-Παναγόπουλος, ὅ.π., σ. 19, 21.

12. Τὸ ἔγγραφο ποὺ ἀπόκειται στὸ Ἄρχεῖο εἶναι μεταγενέστερο ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου μὲ ἡμερομηνία 16.10.1712. ΕἰΒ-Παλ. Ἄρχ. b. 13, processo 149· δημοσιεύεται ἐδῶ στὶς σσ. 268-269.

13. ... ἐγὼ εὐτοῦτο ὁποῦ ἔκαμα καὶ ἀνοίξα ἀργαστήρι τὸ ἔκαμα δηα νὰ μὴν πάο καὶ κατακαθύσο εἰς τὸ Ἄργος καὶ καταλύσο τὸ ἐδικόν μου καὶ γίνο ἡσια μὲ τοὺς χωριάτες καὶ τὸ ἀναγγαιότερον μὴν μὲ πάρη ἢ ντεσπρακίον καὶ ὁ θιμός καὶ κάμο κανένα πάσο, καὶ ἦνε κατεσχύνει καὶ ὄνειδος τοῦ σπιτιοῦ μας.. Ἐπιστολὴ Μ. Μέλου πρὸς τὸν Γ. Μέλο τῆς 25.11.1712. ΕἰΒ-Παλ. Ἄρχ., R. 146, φφ. 6'-7'.

λου συνέτεινε σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ ἡ ἰδιόμορφη σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης, ἀποτελούμενου κατὰ τὴ δεύτερη ἐνετοκρατία κυρίως ἀπὸ ἐποίκους διαφόρων προελεύσεων, οἱ ὅποιοι παρὰ τὶς ἐδαφικὲς ἐκχωρήσεις πού τοὺς ἔγιναν στράφηκαν παράλληλα καὶ πρὸς τὸ ἐμπόριο¹⁴ ἐπιδιώκοντας μέσω αὐτοῦ ὄχι μόνο κάποιο συμπληρωματικὸ εἰσόδημα ἀλλὰ κυρίως ἕναν εὐκολότερο καὶ ἀποδοτικότερο τρόπο προσπορισμοῦ κερδῶν. Ἀγροτικὴ παραγωγή λοιπὸν καὶ ἐμπόριο, ἔμπορος καὶ ζευγὰς, τὸ διφυὲς σχῆμα τοῦ ἐμποροκτηματία τοῦ 19ου αἰώνα στὴν πρώιμή του ἐμφάνιση στὸν 18ο αἰώνα. Στηριζόμενοι στὴν ἀπὸ παλιὰ διαμορφωμένη ντόπια κοινωνία τῶν γαιοκτημόνων, οἱ ἐπήλυδες γίνονταν εὐκολὰ οἱ μεσάζοντες τοῦ ἐμπορίου ἀναλαμβάνοντας οἱ περισσότεροι τοὺς ρόλους τοῦ διαμετακομιστῆ ἢ μεταπράτη.¹⁵ Στὴν ἐνδοχώρα τῆς ἀστικῆς Napoli di Romania τὸ ἀγροτικὸ Ἄργος μὲ τὴν παραδοσιακὴ καθυστερημένη κοινωνία του ἀλλὰ καὶ τὸν πλούσιο ἐκτεταμένο κάμπο παράγει γιὰ μιὰν ἀγορὰ, ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ, πού τοῦ εἶναι προσιτὴ χάρις στὸ γειτονικὸ ἐμπορευματικὸ κέντρο, τ' Ἀνάπλι.¹⁶ ρόλοι συμπληρωματικοί.

Ἔχουμε λοιπὸν μιὰ πόλη τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κυμαίνεται γύρω στὶς 6.000 ψυχὲς καὶ πού τὸ ποσοστὸ ξένων σὲ σχέση μὲ τοὺς ντόπιους ὑπερτερεῖ.¹⁷ Ἐντυπωσιάζει ὁ ἀριθμὸς τῶν κάθε εἴδους «ἐμπορευομένων» στὴν πόλη αὐτή. Μολονότι, καθὼς μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἀρχείου, οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς περιστασιακὰ μόνο ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο, γενικὴ εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ τάση νὰ καταπιαστοῦν μ' αὐτὸ ἔστω καὶ ἄπαξ, ὡς ἡ ἀνάμιξή τους σ' αὐτὸ νὰ τοὺς προσδίδει κοινωνικὴ αἰγλή, κάτι σὰν τίτλο τιμῆς. Ἐξυπακούεται ὅτι τοῦτος δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς ἢ ὁ κυρίαρχος λόγος τῆς περιστασιακῆς ἐνασχόλησης τῶν ἀτόμων μὲ τὸ ἐμπόριο· συχνὰ μέσω τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἱκανοποιήσουν τρέχουσες οἰκονομικὲς ἀνάγκες ἢ νὰ ρυθμίσουν οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις πρὸς τρίτους.

14. Σὲ ἔγγραφο τῆς 8.9.1836 τῶν Δημοτικῶν Ἀρχῶν Ἄργους πρὸς τὴν «ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Β. Γραμματεῖαν», μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖται ἡ μεταφορὰ τοῦ Πρωτοδικείου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὸ Ἄργος πού φθίνει σὲ σχέση μὲ τὸ πρῶτο, τονίζεται ὅτι: *Τὸ Ναύπλιον ἀπ' ἐναντίας πάντοτε ὑπῆρξε φρούριον περὶωρισμένον, καὶ κατοικημένον ὅλον ἀπὸ παροίκους διαφόρων πόλεων, οἱ ὅποιοι κατέφυγαν εἰς αὐτὸ χάριν ἐμπορίου.* ΓΑΚ, Ὁθωνικὸ, Παιδείας, φ. 37.

15. Στὴν κατηγορία αὐτὴ τῶν παλαιῶν οἰκογενειῶν κατόχων μεγάλης ἀγροτικῆς περιουσίας ἀνήκαν λ.χ. οἱ Νοταράδες στὰ Τρίκαλα Κορινθίας, μὲ τοὺς ὁποίους οἱ Μέλοι εἶχαν στενὴ συνεργασία τοῦ τύπου πού περιγράφεται ἐδῶ.

16. Λιάτα, «Τεχμήρια», σ. 44. Τὴν ἀνωτερότητα τῆς κοινωνίας τ' Ἀναπλίου ἐξαίρουν καὶ οἱ σύγχρονοι Βενετοὶ χρονικογράφοι χαρακτηρίζοντάς το ὡς *la più famosa de tutte le città, la più nobile, la più splendida e bella città, la capital piazza del florido regno della Morea*. Στὴν ἰδιαιτερότητα τῆς κοινωνίας τοῦ Ναυπλίου, πού παρομοιάζεται μὲ εὐρωπαϊκὴ πόλη, ἀποδίδει ὁ ἱστορικὸς τῆς Λαμπρυνίδης — ὅσο κι ἂν αὐτὸ ἔχει δόση ὑπερβολῆς — τὴν προνομιακὴ μεταχείριση τῆς πόλης ἀπὸ μέρος τῶν βενετικῶν Ἀρχῶν «ἐνεκα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν μέσων ἅτινα διέθετον... καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ ἰδίᾳ ἐκ φόβου μὴ διασαλευθῆ τὸ εἰς χεῖρας αὐτῶν εὐρισκόμενον ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς, ἐξ οὗ οὐκ ὀλίγας τὸ Κράτος ἤρθετο προσόδους». Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *Ἡ Ναυπλία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθήνα 1950, σ. 131, 134.

17. Τὸ Catastico Particolare (1714), φ. 2, δίνει γιὰ τὴν πόλη τοῦ Ναυπλίου 392 οἰκογένειες. Μὲ γενικὸ μέσο μέγεθος οἰκογένειας γιὰ ὅλο τὸν Μοριά 4,04 καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸ territorio di Napoli di Romania 3,5 (Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμὸς καὶ οἰκισμοὶ τῆς Πελοποννήσου 13ος-18ος αἰώνας*, Ἀθήνα 1985, σσ. 203-204) ὁ πληθυσμὸς σὲ ψυχὲς ἀνέρχεται σὲ 7.029 καὶ 6.090 ἀντίστοιχα.

Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸν κόσμον τῶν ἐμπόρων καὶ ἐμπορευόμενων ἀνήκει καὶ ἡ οἰκογένεια τῆς συντάκτριας τῆς διαθήκης. Ὁ ἄντρας τῆς, ὁ Ν. Μέλος, ἔχει ὡς ἀποκλειστικὴ ἀσχολία τὸ ἐμπόριο, ἀρνούμενος κάθε σχέση μετὰ τὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες.¹⁸ οἱ δραστηριότητές του μάλιστα στὸν χῶρον αὐτὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποικιλία ἐξαπλώνονται σὲ εὐρὺ γεωγραφικὸ πλαίσιο μετὰ ἱκανοποιητικὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη, καθὼς σὲ ἀδρομερῆ παρουσίαση τῶν στοιχείων θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Σύμφωνα μετὰ τὸ διανεμητήριο ἔγγραφο τὰ μούλκια ἔμειναν στὴν κοινὴ κυριότητα τῶν δυὸ ἀδελφῶν, ἔστω καὶ ἂν τὴ φροντίδα τους, καθὼς εἶδαμε, ὀρίστηκε ὅτι θὰ τὴν ἔχει ἀποκλειστικὰ ὁ Μιχάλης. Δὲν γνωρίζουμε τίποτα γιὰ τὴν ἔκταση τῶν κτημάτων αὐτῶν οὔτε καὶ γιὰ τὸ μέγεθος τῆς παραγωγῆς ἐκτὸς ἀπὸ κάποια σκόρπια στοιχεῖα: σὲ μιὰ περίπτωση μαθαίνουμε ὅτι στὰ 1713 ἔβγαλαν 3.550 μπότσιες μούστο νέτο ἀπὸ δεκατιά.¹⁹ Σὲ ἄλλη περίπτωση ὅτι ἀπὸ τὴν πώληση τοῦ κρασιοῦ εἰσέπραξαν συνολικὰ 140 ρεάλια²⁰ καί, τέλος, ὅτι στὰ 1714 ἀπὸ τὴν πώληση κρασιοῦ καὶ γεννημάτων στὸ μερίδιο τοῦ Νικολοῦ ἀντιστοιχοῦσαν 300 γρόσια.²¹ Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὅσο ἀνεπαρκῆ καὶ ἂν εἶναι, ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ προϊόν τῆς γῆς δὲν φαίνεται νὰ τοὺς ἐξασφαλίζει ἐπαρκῆς εἰσόδημα οὔτε νὰ τὸ ἔχουν σὲ ἰδιαίτερη ὑπόληψη. Στὴν τελευταία αὐτὴ ἐκτίμηση, καθὼς εἶπαμε, ὑπείσρχονται καὶ ἄλλου τύπου ἀξιολογήσεις, κοινωνικῆς, ψυχολογικῆς, πού θεωροῦν τὴν ἐνασχόληση μετὰ τὴ γῆ ἀπαξιωτικὴ, κατώτερη ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιὰ βελτίωση καὶ αὔξηση τῆς παραγωγῆς. Οἱ Μέλοι, ἐφόσον δὲν εἶναι μεγαλοκτηματίες ὅπως τὸ ἀθηναϊκὸ ἀρχοντολόγιον, δὲν θέλουν νὰ εἶναι ἀγρότες, δηλαδὴ χωριάτες, ἀλλὰ ἔμποροι, δηλαδὴ ἀστοί.

Ἄλλη οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῶν ἀδελφῶν, σαφῶς περιθωριακὴ καὶ μετὰ περιορισμένη ἀπόδοση ἦταν ἡ ἐνοικίαση τῶν τελωνείων καὶ τῶν δεκατιῶν. Συγκεκριμένα, στὰ 1714 οἱ δυὸ τους ἀπὸ κοινοῦ ἀνακατεύτηκαν στὴν δεκατιά τοῦ Ἄργου εἰς ἓνα μερτικὸ ἀνάμεσα σὲ 7 μερτικά.²² ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληροφορία ὅτι οἱ δεκατιῆς τοῦ Ἄργου τὴ χρονιά ἐκεῖνη εἶχαν νοικιαστῆ ἀπὸ ὁμάδα ἀτόμων πού κατανέμονταν σὲ ἑπτὰ ξεχωριστὲς μερίδες, τὸ ἀρχεῖο δὲν δίνει κανένα στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἢ ὄχι τῆς ἐπιχείρησης αὐτῆς. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὸ τελωνεῖο πού εἶχε νοικιάσει ὁ Νικολὸς στὰ 1711 ἐπίσης μαζί μετὰ ἄλλους φαίνεται ἱκανοποιημένος, ἀφοῦ στὸ κάθε μερίδιο ἀναλογοῦσαν 150 δουκάτα.²³

Ἄς περάσουμε τώρα στὶς δυὸ κύριες δραστηριότητες τοῦ Ν. Μέλου, τὶς χρηματι-

18. Αὐτὸς νὰ κάθεται σὰν μεγάλος πρᾶματευτῆς καὶ ἐγὼ νὰ ἔχω τὴν ἔγνοια νὰ πάω νὰ θερίζω, νὰ τρυγῶ, νὰ πουλῶ κρασί, νὰ σκάβω, νὰ κλαδεύω... εἶναι τὸ παράπονο καὶ ἡ μομφὴ τοῦ Μιχάλη γιὰ τὸν ἀδελφὸ του, ΕἰΒ - Παλ. Ἄρχ., R. 146, φ. 12', ἐπιστολὴ τῆς 5.5.1713. Στὴν πραγματικότητα ὁ Μιχάλης εἶχε ἀναθέσει τὴ φροντίδα τῶν κτημάτων στὸν Ἀργίτη Θωμᾶ Πέτρου καὶ ἐπιπλέον εἶχε ὡς βοηθὸ του στὶς δουλειὲς ἓνα παιδί, ἐνῶ ὁ ἴδιος παρὰ τὰ λεγόμενά του εἶχε μόνον τὴν ἐπίβλεψή τους. Πβ. Λιάτα, «Τεχνήρια», σ. 33.

19. Ἐπιστολὴ τοῦ Μιχάλη πρὸς τὸν Γ. Μέλο τῆς 25.9.1713. ΕἰΒ-Παλ. Ἄρχ., R. 147, φ. 192'.

20. Ὁ.π., R. 146, φ. 64, ἐπιστολὴ τοῦ Μιχάλη τῆς 20.10.1713.

21. Ὁ.π., R. 183, φ. 30', ἐπιστολὴ τῆς 25.10.1714.

22. Ὁ.π., R. 146, φ. 90', ἐπιστολὴ τοῦ Μιχάλη πρὸς τὸν Γιωργάκη τῆς 16.8.1714.

23. Στὰ 1712 ὁ Νικολὸς δὲν ἀναμείχθηκε ξανά στὴ δραστηριότητα αὐτή, ἴσως ἐπειδὴ ἀνέβηκε ἡ τιμὴ ἐνοικίασης, γιὰτὶ καθὼς σημειώνει στὴν ἐπιστολὴ του (14.9.1712) οἱ ἄλλοι πού πῆραν τὴ ντοάνα τὴν αὐγατήσανε διὰ χρόνους 2 ρεάλια 3.000. Ὁ.π., R. 147, φφ. 79-80.

στικὲς καὶ τὶς ἐμπορικὲς. Τὰ στοιχεῖα τὰ ἀντλοῦμε ἀπὸ ἓνα μικρὸ κατάστιχο πὺ ἀνήκει στὸν Νικολὸ καὶ καλύπτει τὴν περίοδο 1698-1707.²⁴ Ὅ,τι προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ καταστίχου αὐτοῦ συνοφίζεται στὰ ἀκόλουθα: ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀποστολὲς σὲ εἶδος (διάφορα ἐμπορεύματα) ἔχουμε καὶ χρηματικὲς ἀποστολὲς εἴτε μὲ τὴ μορφή ρευστοῦ (διάφορα νομίσματα σὲ γροῦπο) εἴτε μὲ τὴ μορφή συναλλαγματικῶν πληρωτέων ἀπὸ τὸν Ν. Μέλο. Ἀποστολεῖς εἶναι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις οἱ Κοθωναῖοι τῆς Βενετίας, Ντομένεγος, Ἀνδρέας, κληρονόμοι τοῦ Ἀνδρέα, καὶ παραλήπτης πάντα γιὰ λογαριασμὸ τρίτων ὁ Νικολός, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπός τους στ' Ἀνάπλι. Ὁ ρόλος τοῦ Νικολοῦ εἶναι νὰ δέχεται καὶ νὰ φυλάσσει στὴν ἀποθήκη του (ἐργαστήρι) τὰ ἐμπορεύματα ἢ τὰ χρήματα ὡς τὴ στιγμή τῆς παράδοσης στοὺς δικαιούχους τους. Τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ παραλάβουν κατευθεῖαν οἱ ἴδιοι τὰ ἀποστελλόμενα κατὰ τὴ στιγμή τῆς ἀφίξης τους, σημαίνει ἀπουσία τους ἀπὸ τὴν πόλη, πὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται εἴτε σὲ λόγους συγκυριακοὺς (ταξίδι γιὰ δουλειές) εἴτε στὸ γεγονός ὅτι εἶναι ξένοι, ἐγκατεστημένοι σὲ ἄλλες πόλεις τοῦ Μοριᾶ· τὸ δεύτερο ἐνδεχόμενο εἶναι μᾶλλον τὸ πιθανότερο καὶ ἐνισχύεται τόσο ἀπὸ ἐγγραφὲς τοῦ καταστίχου, ὅπου ὀρίζεται σαφῶς ἡ καταγωγή τῶν προσώπων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν δεδομένων γιὰ τὸν πληθυσμὸ, πὺ καταγράφεται στὸ Catastico Particolare, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ἡ παντελὴς σχεδὸν ἀπουσία τῶν ὀνομάτων αὐτῶν.

Ἀπὸ ἐπεξεργασία τῶν ἀναφορῶν, ξεχωριστὰ τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν νομισμάτων (ἀφοῦ ὡς ἐμπορεύματα φτάνουν κι αὐτὰ καὶ στὸν χῶρο τῶν ἐμπορευμάτων συγκαταλέγονται στὸ κατάστιχο) καὶ ξεχωριστὰ τῶν συναλλαγματικῶν, καταλήγουμε σὲς ἐξῆς διαπιστώσεις. Ὡς πρὸς τὰ ἐμπορεύματα, πρῶτα: σὲ διάστημα 9 περίπου ἐτῶν ἔχουμε 7 χρόνια δράσης, ἀφοῦ στὰ 1704 καὶ 1706 δὲν ἔχει καταγραφεῖ καμιὰ ἀποστολή· στὰ χρόνια αὐτὰ οἱ Κοθωναῖοι πραγματοποιοῦν 88 ἀποστολὲς πὺ προορίζονται γιὰ 38 πρόσωπα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο σὲ 28 περιπτώσεις (20 πρόσωπα) εἶναι οἱ ἴδιοι καὶ οἱ παραλήπτες τους ἀπὸ τὸν Νικολό. Τὰ ἀποστελλόμενα εἶδη εἶναι κατὰ σειρά συχνότητας ἀποστολῶν:

<u>εἶδος</u>	<u>ἀποστολὲς</u>	<u>ποσότητες</u>
μέρτζα:	28 φορές	135 μπάλες, 17 κασέλες, 10 φορτσέρια
ροῦχα:	27 φορές	49 μπάλες
φλωριά:	16 φορές	2.350 συνολικὰ
δουκάτα ἀσημ:	13 φορές	15.089 συνολικὰ
γυαλικά:	3 φορές	2 φορτσέρια, 5 κασέλες
καρφιά:	2 φορές	1 βαρέλι, 1 κασέλα
σίδερο:	2 φορές	5 βαρέλια
ματογυᾶλια:	2 φορές	3 κασέλες

24. Ἡ παλαιότερη ἐγγραφή τοῦ καταστίχου ἔχει ἡμερομηνία 13.7.1698 καὶ ἡ νεότερη 25.5.1707. Πρόκειται γιὰ τὸ μικρὸ registro 151, πὺ ἐπίσης ἀνήκει στὸ ἀρχεῖο Μέλου, καὶ στὸ ὁποῖο καταγράφονται ἀποδείξεις παραλαβῆς (ριτζεβοῦτες) διαφόρων ἀτόμων· τὰ πρόσωπα αὐτὰ βεβαιώνουν ὅτι παρέλαβαν —πάντα ἀπὸ τὸν Νικολό— ἐμπορεύματα ἢ χρήματα σταλμένα ἀπὸ τὴ Βενετία γιὰ λογαριασμὸ τους ἢ γιὰ λογαριασμὸ τρίτων. Οἱ ιδιόγραφες καταχωρίσεις ἐπέχουν θέση γνήσιων ἀποδείξεων κατοχυρώνοντας τὸν μεσολαβητικὸ ρόλο

Ὡς πρὸς τὶς συναλλαγματικὲς ἢ χρονικὴ περίοδος εἶναι 5 χρόνια (πρῶτη συναλλαγματικὴ μὲ ἡμερομηνία ἔκδοσης 13.7.1698 καὶ τελευταία 6.6.1703), κατὰ τὰ ὅποια τὸ συνολικὸ ποσὸ ποῦ διακινεῖται εἶναι 40.173 δουκάτα ἀσημένια. Ἐκδίδονται συνολικὰ 65 συναλλαγματικὲς πρὸς 39 ἄτομα πάλι ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου· ἡ ἀξία καθεμιᾶς κυμαίνεται ἀπὸ 100 ἕως 1.000 δουκάτα (μὲ ἐξαίρεση μιὰ συναλλαγματικὴ γιὰ 2.000 δουκάτα). Τοῦτο σημαίνει ὅτι κατὰ μέσο ὄρο κάθε χρόνο ὁ Νικολὸς ἐξοφλεῖ γιὰ λογαριασμὸ τῶν Κοθωναίων συναλλαγματικὲς ἀξίας 10.000 δουκάτων περίπου, ποσὸν ὁπωσδήποτε σημαντικὸ καὶ τὸ ὅποιο βεβαίως προϋποθέτει ἀνεση στὴ διάθεση ρευστοῦ· λειτουργεῖ δηλαδὴ σὰν ἓνα εἶδος ἰδιωτικῆς «ἐξοφλητικῆς τράπεζας» γιὰ λογαριασμὸ τῶν Κοθωναίων στ' Ἀνάπλι. Τὴν ταμειακὴ αὐτὴ εὐχέρεια ὁ Νικολὸς φαίνεται νὰ τὴν ἀποκτᾶ μὲ τοὺς ἐξῆς τρόπους: ὁ Νικολὸς ἀντὶ νὰ στέλνει χρήματα στὴ Βενετία, πίστωνε τὸν Κοθωνὴ μὲ τὰ ποσὰ τῶν εἰσπράξεων ἀπὸ τὴν πώληση ἐμπορευμάτων του, ποῦ ἐκεῖνος ἔστελνε στ' Ἀνάπλι· ἔτσι ἐξασφάλιζε τὸ ρευστὸ ποῦ ἀπαιτοῦσε ἢ ἐξόφληση τῶν συναλλαγματικῶν. Ἐνίοτε, ὅταν ἴσως τὰ διαθέσιμα δὲν ἐπαρκοῦσαν, οἱ Κοθωναῖοι τοῦ ἔστελναν καὶ χρήματα μὲ γρόπο. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ περιπτώσεις ὅπου ὁ Νικολὸς ἐξοφλεῖ συναλλαγματικὲς ἀπὸ δικά του χρήματα καὶ χρεώνει τοὺς Κοθωναίους εἴτε κατευθεῖαν εἴτε κρατώντας τὰ ἀντίστοιχα ποσὰ ἀπὸ τὴν πώληση ἐμπορευμάτων τους ἢ τῶν ἐμπορευμάτων τρίτων γιὰ τοὺς ὁποίους προοριζόταν ἢ συναλλαγματικῆ.

Καθὼς εἴπαμε, αὐτοῦ τοῦ τύπου ἢ «τράπεζα» δὲν περιορίζει τὶς δραστηριότητές της μόνο στ' Ἀνάπλι· τὸ πεδίο δράσης της εἶναι εὐρύτατο καὶ καλύπτει ὅλο σχεδὸν τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Πελοποννήσου: Καλαμάτα, Κορώνη, Μυστράς, εἶναι οἱ κυριότερες, ἀλλὰ ὄχι καὶ οἱ μοναδικές, ἀπὸ τὶς πόλεις προορισμοῦ τόσο τῶν χρημάτων ὅσο καὶ τῶν ἐμπορευμάτων ποῦ φτάνουν στὸν Μέλο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ Ναύπλιο εἶναι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὄχι μόνο τὸ διοικητικὸ ἀλλὰ καὶ τὸ οἰκονομικὸ κέντρο τοῦ Μοριᾶ. Ἡ καρδιὰ τοῦ ἐμπορίου κτυπᾷ σ' αὐτὴ τὴν πόλη-λιμάνι, γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει τὸ «πλῆθος» τῶν ἐμπόρων-πραγματευτῶν ποῦ δροῦν ἐδῶ· εἶναι οἱ ἀποδέκτες τῶν ἐμπορευμάτων ποῦ φτάνουν ἀπὸ τὴ Βενετία —κι ὄχι μόνο ἀπ' αὐτὴ— καὶ τὰ διοχετεύουν στὸν Μοριά, κι ἐνδεχομένως εὐρύτερα, εἴτε περιοδεύοντας οἱ ἴδιοι, εἴτε μεταπουλώντας τα σὲ τρίτους, εἴτε γινόμενοι παραγγελιοδότες γιὰ λογαριασμὸ ἄλλων.²⁵

Ἀπὸ τὴ δραστηριότητα αὐτὴ τοῦ μεσάζοντα ὁ Νικολὸς Μέλος παίρνει προμήθεια ποῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ εἶναι 2%· σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω τὸ ἐτήσιο κέρδος του ἀπὸ τὴν ἐξόφληση μόνο τῶν συναλλαγματικῶν ἀνέρχεται περίπου στὰ 200 δουκάτα, δίχως νὰ μπορούμε νὰ ὑπολογίσουμε τὸ μέγεθος τοῦ κέρδους του ἀπὸ τὴ μεσιτεία γιὰ ἐμπορεύματα καὶ

τοῦ Νικολοῦ καὶ προφυλάσσοντάς τον ἀπὸ κάθε ἐνδεχόμενο ἀμφισβήτησης τῆς παράδοσης τῶν ἀποσταλέντων. Ἐχουν καταγραφεῖ ξεχωριστὰ οἱ ἀποστολὲς συναλλαγματικῶν καὶ ξεχωριστὰ οἱ ἀποστολὲς ἐμπορευμάτων καὶ νομισμάτων.

25. Γιὰ τὶς πρακτικὲς τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐμπορίου γενικότερα, μολονότι ἀναφερόμενη στὴ δευτέρη τουρκοκρατία, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐνημερωθεῖ διεξοδικὰ ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Βασίλη Κρεμμυδᾶ, *Τὸ ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου στὸ 18ο αἰῶνα (1715-1792)*, Ἀθήνα 1972.

χρήματα, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς ἀξίας τους. Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα τοῦ Νικολοῦ, ἡ χρηματιστικὴ δηλαδὴ καὶ τοῦ μεσάζοντα-ἀνταποκριτῆ, φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ βασικὴ του ἐνασχόληση. Εἶναι βέβαιο ὅτι παράλληλα ἀσχοῦσε καὶ τὸ ἐμπόριο δίχως ὅμως νὰ ἔχουμε τὴν τεκμηριωτικὴ δυνατότητα νὰ ὀρίσουμε τὸ ποσοστὸ ποὺ κατεῖχε σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἄλλες του δραστηριότητες· οἱ ἐλάχιστες ἐνδείξεις —κυρίως ἡ σιωπὴ— τοῦ ἀρχείου ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὸ ἐρχόταν σὲ δευτέρη μοῖρα.

Γιὰ τὴν ἐμπορικὴ δράση τοῦ Νικολοῦ Μέλου τὰ ἀρχεῖα καὶ στοιχεῖα οὐσιαστικὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Φλεβάρη τοῦ 1710. Συνεργάτες-ἀνταποκριτὲς του στὴ Βενετία εἶναι οἱ ἠπειρώτικες οἰκογένειες Σάρου καὶ Κοθώνη, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1712 γίνεται καὶ ὁ ἀδελφός του Γιωργάκης, ὅποτε ἀτονοῦν σταδιακὰ μέχρι πλήρους διακοπῆς οἱ ἐμπορικὲς του σχέσεις μὲ τοὺς δυὸ ἄλλους. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις ὁ Νικολὸς εἶναι ἀποδέκτης καὶ ἀποστολέας τόσο γιὰ λογαριασμὸ δικό του ὅσο καὶ γιὰ λογαριασμὸ ἐκείνων καὶ ἐπωφελεῖται ἔτσι ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν προμήθεια τοῦ 2%. Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὶς φατοῦρες ποὺ σώζονται στὸ ἀρχεῖο, τὰ εἶδη ποὺ παραγγέλλει στὴ Βενετία γιὰ τὸ ἐργαστήρι του καλύπτουν μιὰ πολὺ μεγάλη ποικιλία²⁶: ρουχικά, γυαλικά, μπαχαρικά, κλωστῆς, βιβλία, φέσια, χτένια, νήματα, χαρτικά, μέρτζα κ.ἄ.. Ὁ ἴδιος στέλνει στὴ Βενετία κυρίως μετάξια καὶ δευτερευόντως πρινοκόκκι, μαλλιά, σφουγγάρια καὶ κάποτε σιτηρά· τὰ μετάξια πηγαίνει ὁ ἴδιος καὶ τὰ ἀγοράζει ἀπὸ τοὺς τόπους παραγωγῆς: Μυστρά, Καλάβρυτα, Τρίκαλα Κορινθίας.

Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ ἡ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν οἰκονομικῶν δεδομένων τοῦ ἀρχείου· συνοπτικὰ σημειώνουμε ὅτι: ὁ Ν. Μέλος εἶναι ἕνας ἔμπορος πολυπράγμων μὲ πλούσια δράση. Οἱ παραγγελίες ποὺ κάνει στὴ Βενετία εἶναι πυκνὲς καὶ ἡ ἀξία τους ὑπολογίζεται κατὰ μέσο ὄρο στὰ 1.500 δουκάτα ἢ καθεμίᾳ. Οἱ ἀποστολὲς μεταξίων γιὰ λογαριασμὸ του ἐκτελοῦνται τμηματικὰ —2 ἕως 3 κολέτα (βάρους 300 ὀκάδων περίπου τὸ καθένα) σὲ κάθε πλοῖο— γιὰ λόγους ἀσφάλειας· καθὼς συχνὰ ἐπικρατεῖ σύγχυση στὸν τρόπο ἐνημέρωσης τῶν συνεργατῶν του, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ὀριστεῖ μὲ ἀκρίβεια τὸ μέγεθος τῆς ποσότητάς τους. Σὲ δυὸ μόνο περιπτώσεις ἔχουμε τὴν ἐκκαθάριση λογαριασμοῦ τῶν μεταξίων τοῦ Νικολοῦ γιὰ τὴν περίοδο 1712-1714, ὅπου φαίνεται ὅτι τὸ καθαρὸ κέρδος του ἀπὸ τὴν πώλησή τους ἦταν 4.600 δουκάτα· προφανῶς ὅμως δὲν ἦταν μόνο αὐτά.

Μιὰ ἐντελῶς περιθωριακὴ δραστηριότητα τοῦ Νικολοῦ (3-4 μόνο φορὲς) εἶναι ὁ δανεισμὸς χρημάτων εἴτε δικῶν του εἴτε τοῦ ἀδελφοῦ του Γιωργάκη ἄλλοτε μὲ cambio marittimo ἄλλοτε σίγουρα τῆς ξηρᾶς· τὰ πρῶτα ποὺ ἐπενδύει ἐδῶ εἶναι μᾶλλον μικρά, 100 ἕως 250 τεκίνα. Συνοψίζοντας, ἂν θέλουμε νὰ κατατάξουμε τὸν Μέλο στὸν ἐμπορικὸ κόσμον τῆς μικρῆς κοινωνίας του, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι σίγουρα δὲν μπορεῖ νὰ συγκαταλεγεῖ στοὺς μεγάλους ἐμπόρους, ὅπως εἶναι ὁ Παλαιολόγος, ὁ Ταρωνίτης, ὁ Καραγιάννης, ὁ Νικολὸς Μιζότερος, καθὼς ἔμμεσα ἄλλωστε κι ὁ ἴδιος τὸ ὑπαινίσσεται σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῶν ἐπιστολῶν του· ἐντούτοις, τὰ μεγέθη ποὺ εἶδαμε, δημιουργοῦν τὴν οἰκονομικὴ ἀνεση ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε μιὰ θέση μᾶλλον πᾶνω ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο, κατατάσσοντάς τον στοὺς εὐποροὺς τῆς πόλης.

26. Τὰ ἐν λόγω παραστατικά βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο Μέλου μὲ τοὺς ἐξῆς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς: R. 145³, φ. 345· R. 108, φφ. 266-267· R. 147⁴, φφ. 73-77· R. 147⁴, φφ. 313-316· R. 147⁴, φφ. 200-201· b. 145³, φ. 350· καὶ b. 145³, φ. 348.

Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦν «οἱ ἥρωες αὐτῆς τῆς ἱστορίας» βιώνοντάς το ὅμως τόσο διαφορετικὰ ὁ καθένας. Ἐνῶ δηλαδή ἡ ζωὴ τους στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο εἶναι ὀργανωμένη ἀπὸ τὸν Νικολό, στὸ κοινωνικὸ τὸν τόνο τὸν δίνει ἡ γυναίκα του, ἡ ὁποία συμπεριφέρεται καὶ ὀργανώνει τὴν προσωπικὴ τῆς ζωὴ καὶ τὸ σπίτι τῆς σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τῆς ἀνώτερης τάξης καὶ μάλιστα τῆς δυτικῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἐμμεσες καὶ ἐδῶ οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν προσωπικότητα τῆς γυναίκας καὶ μάλιστα ὡς ἓνα βαθμὸ μεροληπτικές, ἀφοῦ προέρχονται ἀπὸ τὸν κουνιάδο τῆς, ἄτομο δηλαδή τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς καὶ γι' αὐτὸ σαφῶς διακείμενο δυσμενῶς ἀπέναντί τῆς.²⁷ Ἐντούτοις, κάποια σημεῖα τῶν «κατηγοριῶν» ἐπαληθεύονται καὶ ἀπὸ τὴ διαθήκη, ὅπως λ.χ. οἱ δύο κοπέλες ποὺ ἔχει νὰ τὴν ὑπηρετοῦν μονίμως κι ὄχι μόνο κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀρρώστειας τῆς. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ νοοτροπιῶν (στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικοὺς κόσμους), ἀναπόφευκτα δημιουργεῖ αἰσθήματα ἀλληλοπεριφρόνησης, σχέσεις ἐχθρικές ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα· διαταραγμένες οἰκογενειακὲς σχέσεις ποὺ διαφαίνονται στὴ διαθήκη συγκαλυμμένα, ἐκφράζονται ὅμως ἀσυγκάλυπτα στὴν ἀλληλογραφία τῶν τριῶν ἀδελφῶν μετὰ τὸν θάνατο τῆς Μαρδίτσας.²⁸ Τὸ χάσμα, ἡ ἀντίθεση τῶν δύο κόσμων, ὅπως ἄμεσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα ἐκφράζεται, παρὰ τὴ σιωπηρὴ ἐν ζωῇ συγκαταβατικὴ τους στάση, εἶναι τεράστιο. Ὁ Νικολὸς καὶ οἱ δικοὶ του δὲν ἐγκρίνουν τὸν τρόπο ζωῆς τῆς γυναίκας του καὶ ἀδυνατοῦν ἢ ἀρνοῦνται νὰ δοκιμάσουν τὴν κοινωνικὴ ἀναβάθμιση ποὺ ἐκείνη ἐπιδιώκει καὶ ἴσως νὰ δοκιμαστοῦν· δείχνουν ἀπλῶς ἀνοχή καὶ ὄχι κατανόηση, ἀρκοῦμενοι νὰ ὑποδύονται ρόλους ποὺ θεωροῦν ὅτι τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο τοὺς ἐπιβάλλει. Κι ἐκείνη, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ ντόπια πραγματικότητα —ἢ μήπως πιὸ κοντὰ στὴ ντόπια πραγματικότητα;— κι ἴσως ἀδυνατώντας νὰ τὴν κατανοήσῃ, μοιάζει νὰ συνεχίζει ἓναν τρόπο ζωῆς ἀπὸ παλαιότερα οἰκεῖο τῆς, πού, ἂν ἡ οἰκονομικὴ εὐχέρεια τοῦ ἄντρα τῆς τὸν ἐπιτρέπει, δὲν εἶναι ὡστόσο κοινωνικὰ ἀποδεκτός... Ἔτσι, δύο κόσμοι διαφορετικοί, ὁ

27. Σου γραφω, την κατασταση που ηρθαμε απο μια μεγαλη εχθρητα της υπερφανειας της νυφης μας που αυτη ελογιαζε πως να ηταν μια απο τις γραντας Σπανιας και πως ο αντρας οπου ειχε δεν της ετυχαινε οπου τοσο φηλωσε ο νους της που ελεγε του Νικολου πως οντας ελθει καιρος να παντρεψη την θυγατερα της να μη βανη στο νου του να της δινη Ρωμαιο μονο να της δοση Φραγκο και τον αναγκαζε ακομη οτι να της παρη και μια καμαριερα για να την τυνη κα να την γδυνη και να της στριβη τα μαλλια. Τουτα ολα τα μαρτυραι ο Νικολος τωρα και λειει πως αν εξηγε ακομα λιγο θα τον φαληρηζε με την περιφανεια πο ειχε. Ἐπιστολὴ τοῦ Μιχάλη πρὸς τὸν Γ. Μέλο τῆς 11.4.1713. ΕΙΒ- Παλ. Ἄρχ., R. 146, φ. 21'.

28. ... δεν ημπορο να σου γραφο κατὰ λεπτος το πάθος και την ὀχθρίτα ὁπού ηχαι εις το σπιτι μας και ης τον αδελφο μας και ἐκαμαί ταιτήα διαθήκη... ὁ Νηκόλος πρότηταίρα ὁπού τιν ἀκουσε την διαθήκην της ηχαι μαίγάλη ὀχθρίτα σέ λόγου μου και εις τιν μηταίρα μας ἀμη ἀπόνταις ἀγρίκησε την διαθήκην της την εμήσισε και ημαστιναι ἀγαπιμαίνη τόρα ος κάθος θαιλη ὁ Θεός... Ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Μέλου τῆς 31.3.1713. ΕΙΒ- Παλ. Ἄρχ. R. 146, φ. 19'. -Καὶ ὁ Γ. Μέλος θὰ συμφωνήσῃ γιὰ τὸν κακὸ χαρακτήρα τῆς νεκρῆς ποὺ ἐκεῖνος τὸν εἶχε διαισθανθεῖ ἀπὸ πολλὸ νωρίς: βλεπω οπως μου γραφεις για τη σκληροτητα που εδειξε η μακαριτισσα με τη διαθηκη της και με το να αποξενωση το παιδι θαρει πως του εχαμε μεγαλη καλωσυνη. Εγω ολα τουτα τα καταλαβα νωριτερα, γιατι αν αγαπαγε το Νικολο αγαπαγε και την μητερα μας. Μια μερα οταν ημουν στην ταβλα εγω κι ο Νικολος κι η μακαριτισσα τους ειπα πως την μητερα μας να την βανουμε σε καμια μερια να την εχουν εγνοια κι εκεινη απο την ντροπη της ως καθως εκαταλαβε την γνώμη μου, ὁπου ηταν πονηρη, ειπε πως για κανανα λογο δεν θελω να ευγη η πεθερα μου οζω απο το σπιτι μου. κι ο θεος συχωρεσει την. Ὁ.π., R. 183, φ. 11', ἐπιστολὴ τῆς 3.6.1713. Βλ. καὶ παρακάτω σημ. 41.

κόσμος τῆς Ἀνατολῆς (ἀγροτικός) καὶ ὁ κόσμος τῆς Δύσης (ἀστικός) συνυπάρχουν στὴ μικρὴ κοινωνία τ' Ἀναπλιού, συμπορεύονται ὅμως χωρὶς ἐπικοινωνία καὶ ἰσχυρὲς ὠσμώσεις. Ἡ στιγμή τῆς ρήξης καὶ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ νοοτροπικοῦ χάσματος ποὺ τοὺς χωρίζει θὰ σημάνει μὲ τὸν θάνατο ἐκείνης, ἡ ὁποία μὲ τὴ μεταθανάτια βούλησή της θὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς συγγενεῖς της γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπόρριψη καὶ τὴν ἀνικανοποίητη ζωὴ της. Ἡ περίπτωση, ἂν καὶ τόσο ἰδιαίτερη, πολὺ προσωπικὴ θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἐντέλει εἰκονογραφεῖ εὐρύτερες κοινωνικὲς καταστάσεις καὶ νοοτροπίες, καὶ ὡς ἐνδεικτικὴ τέτοιων καταστάσεων θὰ πρέπει νὰ τὴ δοῦμε.

Ἐξάλλου, ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ πρόσωπο ποὺ κατεξοχὴν κατακρίνει τὴ νύφη του γιὰ τὴν ὑπεροφία της, ὁ Μιχάλης, λίγα χρόνια ἀργότερα θὰ δείξει συμπεριφορὰ ἀνάλογη, ἐπιδιώκοντας μέσω καὶ ἐνόψει τοῦ ἐνδεχόμενου γάμου τοῦ κοινωνικὴ προαγωγή.²⁹ Προηγουμένως ὁ ἴδιος θὰ δείξει τὴν «ἀρχοντιά» του, μιμούμενος λὲς καὶ πάλι τὴ νύφη του, ὅταν ρυθμίζει τὰ τῆς κηδείας τῆς μητέρας τους. Ὡς ὁ κύριος προστάτης της ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια θὰ ἔχει καὶ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πολυτέλεια τῆς νεκρικῆς τελετῆς· στὴν κηδεία θὰ παραστεῖ ὅλος ὁ κληρὸς τῆς πόλης καὶ ἡ νεκρὴ θὰ ταφεῖ σὲ περίοπτη θέση μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνα.³⁰ Ἔτσι, μὲ τὸν θάνατό της, θὰ ὑπέθετε κανεὶς ὅτι ἡ Μαρδίτσα Ἀστρῆ κατάφερε ὅ,τι δὲν πέτυχε ὅσο ζοῦσε: ἀπελευθέρωσε τὶς καταπιεσμένες, συντηρητικὲς συνειδήσεις τῶν προσώπων τοῦ στενοῦ της περιγύρου, τὰ ὁποῖα μετέτρεψαν τὴν προσβολὴ ποὺ τοὺς ἔγινε μὲ τὴ διαθήκη σὲ ἐπιθυμία γιὰ ψυχικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνύψωση, γιὰ βελτίωση τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς τους.

Τὰ γεγονότα-οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις

Ἡ Μαρδίτσα Ἀστρῆ συντάσσει τὴ διαθήκη της τὴν 1.2.1713 καὶ τὸν κωδικοῦντά της στὶς 14.3.1713· ὁ θάνατός της θὰ ἐπέλθει τρεῖς μέρες ἀργότερα στὶς 17.3.1713 περίπου στὶς 9 ἢ ὡρα τὴ νύχτα ξημερώνοντας Τρίτη.³¹ Αἰτία τοῦ θανάτου της «τὸ χτικιό», ποὺ τὴν

29. Λιάτα, «Τεχνήρια», ὅλο τὸ ἄρθρο πραγματεύεται τὸ θέμα αὐτό.

30. Στὶς 25.6.1714 ὁ Μιχάλης θὰ γράφει στὸν ἀδελφὸ του στὴ Βενετία ἀνακοινώνοντάς του τὸν θάνατο τῆς μητέρας τους μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες τόσο ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνο θανάτου ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ τελετουργικὸ τῆς ταφῆς. Μὲ τὴν ἐμμονὴ αὐτὴ στὴ λεπτομέρεια (ὥρα θανάτου) ἀφενὸς καταδεικνύεται ἡ σημασία —ὀρόσημο— ποὺ εἶχε ὁ θάνατος γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀφετέρου ἐπιδιώκεται ἡ συναισθηματικὴ μέθεξη τῶν ξενιτεμένων οἰκείων προσώπων σὲ μιὰ στιγμή τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴ συνοχὴ τῆς οἰκογένειας: Στὶς 23 παροντος, ημερα Τεταρτη, ὡρα 12 πεθανε η μητερα μας. Ὡσπου βγηκε η ψυχη της εἶχε το νοι της σωστο και δεν επαυσε να σε ευχεται. Με ορικισε να σου γραψω να μου δωσης εξουσια να κρατησω γρ. 50 απο τα σολδια σου να τα καμω για την ψυχη της. Εγω την εξοδο που εκανα σ' αυτη δεν θελω τιποτα να μου δωσης, μονο σε παρακαλω να γινη το θελημα της. Ηρθε κι ο Νικολος και την ρωτησε αν θελη τιποτα και του ειπε πως το νοικι που θελει να παρη ακομη 5 μηνες εως τον χρονο να μου το αφηση, οπου ειναι γρ. 13 να τα καμω κι αυτα για την ψυχη της. Αυτα ειπε και πως ευχαιστιεται απο τα παιδια της και ξεχωριστα απο τον Γιωργακη της. Και καμω να κρατηξω τα γρ. απο του Δημ. Ψωμοπουλου την μερτζα. Για να σε χαροποιησω σου λεω πως η θανη της εγινε με μεγαλη παρηρση, με 50 ιερεις, με 3 διακονους κι ολα γινηκανε απο τα σολδια της αφεντιας σου οπου της ειχες δοσμενα. Την εθαψαμε εμπρος εις την εικονα του Αγ. Σπυριδωνα κι ας ειναι εις ειδησιν σου. Με τον Νικολο εμαστε πολλα αγαπημενοι. Ο Εβραιος οντας ξεπεση τα παλαια καταστιχα τηράζει. ΕΙΒ-Παλ. Ἀρχ., R. 146, φ. 84.

31. Ὁ.π., φ. 19'.

ταλαιπωροῦσε 7 μῆνες μὲ γιатρούς καὶ γιатρικά· οικονομικὰ κόστισε ὅλη αὐτὴ ἡ περιπέτεια στὸν Νικολὸ 200 φλωριά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χάσιμο ποῦ εἶχε ἐξαιτίας τῆς ἐγκατάλειψης τῆς δουλειᾶς του.³² Δὲν θὰ ἀναφερθοῦμε ἐδῶ στὶς λεπτομέρειες τῆς διαθήκης, ἡ ὁποία δίνεται αὐτούσια στὴ συνέχεια, παρὰ μόνο στὰ γενικά της σημεῖα καὶ στὶς παρατηρήσεις ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτό.

Ἡ διαθέτρια ὀρίζει γενικούς ἐπιτρόπους τῆς τὸν Νικόλαο Θεοτόκη καὶ τὸν Δημήτριο Παλαιολόγο, δηλώνοντας μὲ τὴν ἐπιλογή τῆς αὐτῆ ὄχι μόνο ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στὰ συγγενικά της πρόσωπα ἀλλὰ καὶ προτίμηση σὲ ἐχθρικά διακείμενα πρὸς τὴν οἰκογένεια τοῦ ἀντρα τῆς ἄτομα.³³ Ἀφήνει γενικὴ κληρονόμο τὴν ἀνήλικη κόρη της, κηδεμονευόμενη ἀπὸ τὴ μητέρα της, τὴν καλόγρια Καταφυγή. Στὸν σύζυγό της κληροδοτεῖ μόνο ὅ,τι ραντίσματα καὶ χαρίσματα τῆς ἔγιναν ἀπὸ διαφόρους κατὰ τὸν γάμο τους κι ἀκόμη τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸ χρέος τῆς προγάμου δωρεᾶς.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μεταστροφή της ὡς πρὸς τὸν τόπο ταφῆς: ἐνῶ ἀρχικὰ ζητάει νὰ ταφεῖ στὴν ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν, κατεξοχὴν ἐνορία καὶ τόπο κατοικίας τῶν ξένων, καὶ στὸ ἀδελφικό της περιβάλλον, μὲ τὸν κωδικελλο ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία της νὰ ταφεῖ στὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα, μιὰ ἐνορία κατεξοχὴν κεντρικὴ —ἐδῶ εἰς τὴν χώρα— ἴσως ἡ «ἀριστοκρατικότερη» τῆς πόλης, ὅπου ὁ Νικολὸς εἶχε κενοτάφιο, ἀποδεχόμενη ἔτσι τὴν ἔνταξή της στὸ συζυγικὸ περιβάλλον. Τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας της ὀρίζει νὰ ἐπιβαρύνουν τὸν σύζυγό της.

Ἀπὸ τὸν τρόπο ποῦ εἶναι διατυπωμένη ἡ βούληση τῆς διαθέτριας δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει πόσα καὶ ποια ἀκριβῶς εἶναι τὰ κληροδοτούμενα ἀγαθὰ. Συνοπτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προίκα της σὲ χρήματα, ρουχισμό καὶ διάφορα προσωπικὰ πολύτιμα ἀντικείμενα, εἶχε μερίδιο καὶ σὲ ὑποστατικά —ἐσοδιά τοῦ μέρειτού της, γοδιμένο τῶν ὑποστατικῶν— τὸ μέγεθος τῶν ὁποίων ὅμως δὲν καταγράφεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀλλὰ δὴν νὰ φαίνεται τὸ πρᾶγμα μου μετὰ τὸν θανατόν μου θέλο νὰ γραυτῆ ἕνα πρὸς ἕνα μὲ τὸ ζύγη ὅτη χριάζεται νὰ ζηγιασῆ καὶ τὰ ἄλλα ἀπὸ κεφάλαιο σὲ κεφάλαιο.³⁴ Ἔχουμε λοιπὸν μιὰ γυναίκα μὲ ἀξιόλογη προσωπικὴ περιουσία, ποῦ τὴ διαθέτει μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία βούλησης —καὶ μὲ ἐξαιρέση ὅσα ἀφήνει στὴν κόρη της— γιὰ θρησκευτικούς-φιλανθρωπικούς σκοποὺς ὄχι μὲ μεγάλες καὶ συγκεντρωμένες σὲ λίγα μέρη

32. Τὰ τοῦ θανάτου της ἐξιστορεῖ λεπτομερῶς ὁ Νικολὸς στὸν Γ. Μέλο μὲ ἐπιστολὴ του τῆς 31.3.1713: ... καὶ ἀπόθανε ἀπὸ τῆ κτηκίῳ, καὶ τὴν ἐγγελοσε εἰ αὐτῆ ασθένεια, πιγαίνοντας εἰς τα Καλαύρητα ἐγγίχτη ὁ Μιχάλης μὲ δαύτηνε, καὶ τῆς κυράς μου κάτει λόγια καὶ ἀπὸ ἐκήνην τὴν ὦρα εἰλθαι ὁποῦ ὁποιος τὴν ἤξευρε δὲν τὴν ἐνγώριζε. δόξα σοι ὁ θεός. Κατάλαβαι ἀδελφαί τὰρα τὸσος καιρός εὐτά μῆνες μὲ ιατροὺς ὁποῦ μοῦ κοῦστισε εἰ ἀροστία τῆς φλορηᾶ διακόσια. Εγῶ τῆς ἔγραψα ἀπὸ τὴν Πάτρα τὰ ὅσα ἐκάλει ὁ κερός, καὶ στραίφοντας ἀπὸ τὴν Πάτρα νὰ πάγο εἰς τὰ Τρίκαλα ὀρδινιάζοντας τὰ μετᾶξια νὰν τὰ πάγο καὶ αὐτά εἰς τὴν Πάτρα εἰλθαι ἕνας ἀπεξοδρόμος ἀπὸ τὸν Μισσαραλιότῆ ὅτη νὰ κατεύο κἀτο παρευθείς ὅτη ἀπόφαίστει ἀπὸ τοὺς ιατροὺς. Εγὼ παρευθείς ἐκήνισα καὶ ἐκαταίβικα κἀτω μὲ τὸσον χειμῶνα ὁποῦ ἤθλα νὰ χαθῶ. Ἐκαμα μῆνες τρῆς ὁποῦ δὲν εὐγείκα ὄξο ἀπὸ το σπήτη, ὅτη ἐγῶ τὴν ἐσιγήριζα ἀπὸ ὄλλα ὅτη ἄλλοναι δὲν ἤχ ἀδελφέ, καὶ δόξα τὸ ἀγίω Θεῶ. Ὁ.π., R. 147¹, φ. 120¹.

33. Γιὰ τὰ πρόσωπα αὐτὰ καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς Μέλους βλέπε Σχόλια, σ. 267.

34. Βλέπε Διαθήκη, σσ. 263-265.

δωρεές αλλά με μικροποσά σε πολυδιάσπαση· να ικανοποιηθῶν πολλοί. “Ένα τέτοιο κείμενο, άρνητικά μεροληπτικό ως προς τούς έξ άγχιστείας συγγενείς τῆς διαθέτριας, ἦταν φυσικό να έγείρει αντιδράσεις· τις αντιδράσεις άκριβῶς αυτές και ὅσα άκολούθησαν ως προς τήν έκτέλεση τῆς διαθήκης τὰ πληροφορούμαστε άπό τήν άλληλογραφία τῶν δυο άδελφῶν και κυρίως τοῦ Μιχάλη.³⁵

Έτσι λοιπόν, πληροφορούμαστε ὅτι στις 23 Μαρτίου 1713, ὁ Νικολός μαζί με δυο έμπιστά του πρόσωπα, τούς άδελφούς Άνδρέα και Μιχάλη Μισαραλιώτη, πῆγαν να κάνουν τὸ inventario τῶν πραγμάτων τῆς νεκρῆς. Προηγούμενως ὅμως και πριν άπό τήν άφιξη τῶν έπιτρόπων οί δυο άδελφοί θά προβούν και σε άλλη καταστρατήγηση τῶν κανόνων: θά παραβιάσουν τὰ μπαούλα τῆς νεκρῆς με σκοπὸ να αφαιρέσουν κάποια άπό τὰ εἶδη πού τούς ένδιέφεραν. Ἡ ποσότητα και ἡ πολυτέλεια τῶν αντικειμένων —κυρίως βαρύτιμος ρουχισμός— άφήνουν κατάπληκτους και τούς δυο, ιδίως τὸν Μιχάλη,³⁶ ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ τὸ μερίδιό του άπό αὐτὰ πού άδικα ὁ άδερφός του τοῦ εἶχε παρακρατήσει άποκρύβοντάς τα κατὰ τὴ διανομή τῆς περιουσίας τους. Ὑστερα άπό τὴ ρύθμιση ὅλων, στις 30 Μαρτίου, ἡ καλόγρια Καταφυγή πῆρε μαζί της τὴν έγγονή της Ὅρσα και τις δυο κοπέλες, ὑπηρετρίες ὡς τότε τῆς κόρης της, κι επέστρεψε στὸ κελί της. Έτσι, ὁ Νικολός έμεινε μόνος του στὸ σπίτι με τούς δυο ὑπηρετες-βοηθούς του (τ’ άδελφια Γιάννη και Παναγιώτη)· κοινωνικὸς καταναγκασμός κι ὄχι λόγοι οικονομικοί (άχρηστες οί κοπέλες γι’ αὐτόν, άφοῦ ὑπηρετοῦσαν άποκλειστικά τὴ γυναίκα του) τὸν ὑποχρέωσαν να άπομακρύνει τὰ νεαρὰ θηλυκὰ άτομα άπό τὸ σπίτι του και λόγοι ασφάλειας τοῦ επέβαλαν να διαμοιράσει ὅ,τι πολύτιμο εἶχε σὲ έμπιστά του πρόσωπα γιὰ φύλαξη.³⁷

Ὁ θάνατος τῆς Μαρίας Ἀστρῆ, μολονότι λυτρωτικὸς ὡς ἕνα βαθμὸ γιὰ κάποιους άπό τούς οἰκείους της, θά δημιουργήσει και ἕνα πρόβλημα διαδοχῆς τῆς οικογένειας, πού δέν φαίνεται να άφήνει άδιάφορο κανένα άπό τὰ μέλη της. Ὅσο εκείνη ζῶσε, ἡ προσδοκία γιὰ τὴν άπόκτηση άρσενικοῦ παιδιοῦ, πού θά ἦταν ὁ συνεχιστῆς τῆς οικογένειας και τοῦ ὀνόματος, ὑπῆρχε πάντα. Έκφραστικότητα δίνει τὴν άπογοήτευση και τὴν πίκρα του γιὰ τὴ διακοπή τῆς οικογενειακῆς συνέχειας ὁ Μιχάλης, ὅσο κι αν αὐτὸ ἔρχεται σ’ αντίφαση με τὴν

35. Θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς τὸ γράμμα τοῦ Μιχάλη ὡς τὴ συνέχεια τῆς διαθήκης τῆς Μαρδίτσας, άφοῦ άφηγεῖται τὰ ὅσα διέτρεξαν μετὰ τὸν θάνατό της· με μορφή σχεδὸν ἡμερολογιακῆ άρχίζει μιά-δυὸ μέρες μετὰ τὸν θάνατό της, στις 18-19 Μαρτίου δηλαδή, συνεχίζει στις 20, ξανά στις 23, πάλι στις 30 και τελειώνει στις 31 Μαρτίου 1713. ΕΙΒ-Παλ. Ἀρχ. R. 146, φφ. 19-20.

36. ... πρίχου να ελθῶναι οί άπιτρόπι παραμπρός ημαίραις δύο άνίξαμαί της κασέλες δια να διαλεξομαί τὸ πράγμα της άπεθαιμαίνις και ἡδα θάγμα φρικτὸ και εξάισιο ὅτη ἐγο ἐσάσιτια μαί τα ρούχα πανίκα πιάνκα-ρια και μαίταξοτα κάσελαίς τρίς γεμάταις φόρκαίρια ἐξαι γεμάτα και ὄντας μᾶς αἰχόρισε μου ελαιγαι ὁ καλός μας άδελφός πός δεν αιχομαι τηπόταις να μοιρασόμαι και μάς ευγάναι γίμνο... Ἐπιστολὴ τῆς 31.3.1713, ὅ.π., φ. 19’.

37. Το παιδί το επήρε η μάμη του και εμισεφε 15 ημερες αποτες απεθανέ· επηρε και τις κοπελλες θελη-ματικῶς της οτι εγω δεν ηβελησα να κρατηξω καμμια κοπελα για πολλες αιτιες της νιοτης παρά εκρατησα τα δυο παιδια μοναχα το Γιαννη και τον Παναγιώγη. Τοπραμα μου, ασπρο μου, ασημι μου, μαλαμα μου, ενα φορκερι, το επηγα στου Μισαραλιωτη το σπιτι επεισης της και Μαχολενας το σπιτί· εχω στο σπιτι το αλλοπραμα δια να μην εχω τον φοβο δια να ειμαι μοναχος η αν λείπω πουθενα. Ὅ.π., R. 147, φ. 159’, έπιστολὴ τοῦ Νικολοῦ τῆς 14.4.1713· πβ. R. 146, φ. 20’ και τὴν άρχὴ άπό τὴν έπιστολὴ R. 147’, φ. 279’.

ὅλη στάση καὶ γνώμη του γιὰ τὴ νεκρή.³⁸ Μιὰ καὶ ὁ Γιωργάκης λόγω ἡλικίας ἔμενε πλέον ἐκτὸς προσδοκιῶν διαδοχῆς κι ὁ Μιχάλης ἦταν ἄγαμος καὶ μᾶλλον δίχως τέτοια προοπτική, οἱ ἐλπίδες στηρίχτηκαν καὶ πάλι στὸν Νικολὸ καὶ στὴν προσδοκία διαδόχου μέσω ἐνὸς δευτέρου γάμου του. Ἡ ἐπιθυμία ἄλλωστε τοῦ ἴδιου ἐνισχυμένη κι ἀπὸ τὴ θερμὴ προτροπὴ τῶν δύο ἄλλων ἀδελφῶν θὰ βρεῖ τὴν κοινωνικὴ τῆς ἀποδοχῆ στὶς οἰκογενειακὲς ἐπιταγὲς τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴ διαίκαση τοῦ γένους. Ἔτσι, καὶ γιὰ νὰ κερδηθεῖ ὁ χαμένος χρόνος, οἱ ἐνέργειες γιὰ τὸν δευτέρου γάμου τοῦ Νικολοῦ ξεκίνησαν σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸν θάνατο τῆς γυναίκας του, ἀλλὰ, ὥσπου νὰ ληφθεῖ ἡ ἀπόφαση τῆς ἐπιλογῆς ἀνάμεσα στὰ προτεινόμενα ὑποψήφια πρόσωπα,³⁹ ἤρθαν τὰ γεγονότα τοῦ 1715 καὶ διέκοψαν ὅχι μόνον τὶς διαδικασίες γιὰ τὰ παντρολογήματα ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τοῦ Νικολοῦ.⁴⁰ Τὸ ἐνδεχόμενο δευτέρου γάμου τοῦ Νικολοῦ καὶ ἡ ἴδια ἡ γυναίκα του τὸ θεωροῦσε τόσο σίγουρο, ὥστε θέλησε μὲ τὴ διαθήκη της, ἂν ὄχι νὰ τὸν ἀποτρέψει, ὅπωςδήποτε νὰ προβάλλει σοβαρὰ ἐμπόδια στὴ λήψη μιᾶς τέτοιας ἀπόφασης χρησιμοποιώντας οἰκονομικὲς κυρώσεις. Τοῦτο τὸ εἶχε ὑποψιαστῆ ὁ Νικολὸς πρὶν ἀκόμη ἐκείνη πεθάνει, καθὼς ἐξομολογεῖται σὲ γραφὴ του πρὸς τὸν Γιωργάκη.⁴¹

Τελικῶς, ὁ θάνατος ἀπελευθερώνει τοὺς οἰκείους της, ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, οἱ ὁποῖοι δὲν διστάζουν νὰ ἐκφράσουν χωρὶς ἐνδοιασμοὺς ἀλλὰ καὶ σχεδὸν δίχως σεβασμὸ πρὸς τὴ νεκρὴ τὴ δυσμενῆ γνώμη τους γι' αὐτήν. Ἡ «ἐκδικητικὴ» διαθήκη της δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πάγιου ἰδιόρρυθμου χαρακτήρα τῆς νεκρῆς ἀλλὰ καὶ τῶν συγκε-

38. ... δὲν μποροῦ... νὰ σοῦ φάνεροσο τὴν πίκρα καὶ τὴν ἐνίαν ὁπού ἔχο δια τό σπιτή μας πὸς ἀνέμη-
ναι χόρις κληρονομειάν ἀρσενικὴν ὁπού ἄ μας ἔλθη ἐνας θάνατος τό νομά μας θαίλη ἀναιμηθι ἐριμο τοῦτο
μόνον ὁ Θεὸς ἄς κάμη νὰ βασι το χαίρι του νὰ κάμη καμιά κιβέρνησις νὰ μὴν ἀναιμηθεῖ τό ὄνομά μας ἐρι-
μο». Ὁ.π., R. 146, φ. 19', ἐπιστολὴ τῆς 31.3.1713.

39. Βλέπε τὴ σχετικὴ ἀλληλογραφία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὸ ἀρχεῖο Μέλου στά: R. 147, φ. 159'. R.
183, φ. 20'. R. 146, φ. 60' καὶ R. 147', φ. 280'.

40. Λιάτα, «Μαρτυρίες γιὰ τὴν πτώση τ' Ἀναπλιῶν στοὺς Τούρκους (9 Ἰούλη 1715)», *Μνήμων*, τ. 5
(1975), σ. 115. Ὁ θάνατος τοῦ Νικολοῦ, ἐξάλλου, εἶναι ὁ λόγος ποὺ λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν οἱ καιροὶ
ἤσυχάσουν, ἡ σκυτάλη τῆς διαδοχῆς θὰ περάσει ὑποχρεωτικὰ στὸν Μιχάλη, ὁ ὁποῖος, μολονότι ὠριμος σὲ ἡλι-
κία γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, θὰ ἐνδώσει στὸ κοινωνικὸ αὐτὸ καθῆκον καὶ ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ θὰ ναυα-
γήσει. Λιάτα, «Τεκμήρια», ὁ.π..

41. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ εἶναι ἀποκαλυπτικὸ τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ τῆς ψυχολο-
γίας καὶ νοοτροπίας τῶν προσώπων: «... μαίγαλό πράμα εἰς τὴν σίχοραίμαινη νὰ μὴ δοσί εὐχάριστισι εἰς σὲ
λογοῦ μάς καμῆς λόγης οὐτάι τό πέδι τῆς νᾶν το ράκοῦμάνταρί μόναι μάς τ' ἀποξάινονη ὁσά νὰ μὴν ἰτό-
ναι παιδι μου οὐτάι νὰ εὐχαρίσισι εἰς τὴν διαθηκὴν ἀπο λογοῦ μου ὁπού τὴν ἐδοῦλεύσα τρίς μῆνες ποῦ ἀπε-
ταγα τῆς μαγάρισιές της μόναι ἂν αἰμηλίσο τηποταῖς διὰ καναῖνα πράγμα εἰμαί χρεόστης εἰς τὴν προγα-
μῆαν δοραῖαν καὶ το φρόνο καὶ τὰ ραδισμάτα ὁποταῖ εἰθέλα μίλησο καναῖνα λόγο τα καμαί το κάλο μαῖς το
καίφαλι μαίγαλή ἀνευχαριστία Θεὸς σιχοραῖσι της τό πεδη τῆς εἰς τρία ἀδέλφια ὁπού ἔχη κανένις τό ἐδικό
του καὶ δὲν ἐχοῦναί αλον κανενη δὲν ἐμπιστευθη νᾶν το αἰκοῦμάνταρι ποῦθεν. ἐγο εἰμοῦνα ἐχθες εἰς τὴν
κάλόγραια καὶ τῆς εἰποῦνα πὸς τό πέδη τό ἐδεσε ἀπο τα διό χαίρια καὶ δὲν ἐχη ἐξοῦσια τήσταις καὶ τὴ
προσόπο θελι ἔχη εἰς τὸν ἀνδρά της. Ξεύρις τη μου ἀπεκρίθη εἰ κάλογραία διὰ τὴ ἄμ πάνδρευτό ἐγο καὶ
καμο πεδιά καὶ ἂν ἀποθανί το πεδη εἰ Ὀρσοῦλα ὁπού ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ δοσι νὰ μὴν εἰμποῦρον νὰ κληρονο-
μοῦν τὰ ἀλα πεδιά τῆς ἀλῖς γίνεκός. Τήραξάι τὴ πράγματα αἰσινογόντησαναι εἰ κάλογραία καὶ αὐτη ὄλι
μαῖρα καὶ ὁ πνευματικὸς της. Ἐγο ἐκαμά σάν χριστιανός καὶ δόξα τό ἅγιο Θεῶ...». EIB-Παλ. Ἀρχ., R.
147, φ. 132', ἐπιστολὴ τῆς 15.4.1713' πβ. καὶ ὁ.π., R. 147', φ. 121'.

κρυμμένων συνθηκῶν τοῦ θανάτου τῆς καὶ τῆς ψυχολογικῆς κατάστασης κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ἐνεργεῖ. Εἶναι προφανές ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἡλικιωμένο ἄτομο ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἄρρωστη γυναίκα καταδικασμένη σὲ θάνατο, τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ ἔχει ἀπόλυτη συνείδηση ὄχι μόνο τὸ περιβάλλον τῆς ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια. Ἐνδεικτικὸ τῆς κακῆς ὀργανικῆς κατάστασής τῆς εἶναι ἡ ἀδυναμία τῆς νὰ ὑπογράψει στὸ τέλος τῆς διαθήκης, μολονότι ἐγγράμματη: *τῆς ὕπα ἐγῶ ὁ νοτάριος νὰ ἀπογράψῃ, καὶ μοῦ ἀποκρίθηκε πὸς ἀπὸ τῆν ἀχάμνια δὲν ἤμπορὸ νὰ γράψω...* Ὁ πρόωρος καὶ ἄδικος θάνατος μοιάζει νὰ τὴν ἔχει γεμίσει πικρία, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ κακία καὶ ἐκδικητικὴ κατεξοχὴν πρὸς τὸν σύζυγό τῆς καὶ δευτερευόντως πρὸς τοὺς συγγενεῖς του: λείπει ἡ μακροθυμία καὶ ἡ γαλήνη ποὺ χαρακτηρίζουν συνήθως ἕναν ἐτοιμοθάνατο στὸ φυσιολογικὸ του τέλος, ὅταν ὁ θάνατος ἔρχεται ὡς φυσικὴ ἀπόληξη μιᾶς μακρᾶς πορείας ζωῆς, ὡς ὀλοκλήρωση ἑνὸς πλήρους κύκλου. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἐπικρατεῖ ἡ πικρία τοῦ ἀνεκπλήρωτου καὶ ἀνολοκλήρωτου, ὁ φθόνος γι' αὐτοὺς ποὺ μένουν καὶ ὁ φόβος γιὰ τὴ λήθη ἐξαιτίας ἑνὸς δεύτερου γάμου καὶ μιᾶς διαδοχῆς ποὺ θὰ ὀδηγοῦσε σὲ παραγκωνισμὸ τοῦ δικοῦ τῆς παιδιοῦ.

Τόσο μέσα ἀπὸ τὴ διαθήκη, ὅσο ἐξίσου ἀποκαλυπτικὰ ἀπὸ τὰ συναφῆ τεκμήρια τοῦ ἀρχείου (ἐπιστολὲς Μέλων) στὴν προκείμενη περίπτωση ὁ θάνατος, ὅπως βιώνεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀλλὰ καὶ τοὺς οἰκείους τῆς, δὲν μοιάζει νὰ εἶναι μιὰ στιγμὴ αὐτοκριτικῆς καὶ ψυχικῆς κάθαρσης καὶ μετάνοιας, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ οἰκονομικὴ συναλλαγή καὶ ἕνα ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο.

Τὸ κείμενο

Ἀπὸ τὰ πλέον προσωπικὰ κείμενα ποὺ μπορεῖ νὰ συντάξει ἕνας ἄνθρωπος στὴ ζωὴ του, κείμενο κατεξοχὴν ζωντανό, ἐλεύθερο, εἶναι ἡ διαθήκη, μάλιστα ἡ ἰδιωτικὴ καὶ ἰδιόγραφη διαθήκη. Οἱ λόγοι ποὺ ὀδηγοῦν σ' αὐτὸ καὶ οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες συνήθως συντάσσεται ἕνα τέτοιο κείμενο τοῦ προσοδίδουν τὴν ἰδιαιτερότητα ἐκείνη ποὺ τὸ ξεχωρίζει ἀπὸ ἄλλα ἐπίσης προσωπικὰ κείμενα, λ.χ. ἐπιστολές, ἡμερολόγια. Ὁ συντάκτης του γνωρίζει ὅτι εἶναι ἕνα γραφτό, μιὰ ὑπόθεση, προορισμένο κάποτε —ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα— νὰ δημοσιοποιηθεῖ, συνεπῶς ἐξ ὀρισμοῦ ἀντίθετο στὴν ἔννοια τοῦ ἀπόρρητου καὶ τοῦ αὐστηρὰ προσωπικοῦ, ὅπως μιὰ ἐπιστολὴ λ.χ.. Ἐνῶ ὅμως αὐτὸ θὰ ἦταν ἕνας σοβαρὸς λόγος αὐτολογοκρισίας τοῦ συντάκτη, τοῦτο ἀναιρεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δημοσιοποίησις θὰ συμβεῖ μόνο μετὰ τὸν θάνατό του· ἔτσι ὁ ἀπαράβατος αὐτὸς κανόνας, ἡ ἐξασφάλισις δηλαδὴ τῆς μυστικότητος τοῦ περιεχομένου του ὅσο ὁ διαθέτης ζεῖ, μπορεῖ νὰ λειτουργήσει ἀποδεδειγμένως ἐπιτρέποντας στὸ ἄτομο νὰ ἐνεργήσῃ ἀπελευθερωμένο καὶ νὰ ἐκφραστεῖ ἐλεύθερα πέρα ἀπὸ ἐσωτερικὰ ἀναστολές, κοινωνικὰ συμβατικότητες καὶ καταναγκασμούς. Μέσα ἀπὸ τὴ διαθήκη ὁ ἄνθρωπος ἀφήνει νὰ ἐκδηλωθοῦν ἄλλοτε ὑπαινικτικά, συγκαλυμμένα, ἀλλὰ κάποτε καὶ ἀπροκάλυπτα μὲ ἀμεσότητα ποὺ ἐντυπωσιάζει, συναισθήματα, ιδέες καὶ βεβαίως ἐπιθυμίες.⁴² Ἡ θρησκευτικότης, ὁ συναισθηματικὸς κόσμος, οἱ μεταφυσικὲς ἀνη-

42. Ὁ Philippe Ariès μελετώντας ἀπὸ κοινωνικὴ σκοπιὰ τὸν θάνατο στὴ Δύση, ὅταν ἀναφέρεται στὸ θέμα «διαθήκη» διαπιστώνει μιὰ τομῆ, μιὰ ἀλλαγὴ νὰ συντελεῖται στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα ὡς πρὸς τὴ

συχίες, ἡ παγανιστικὴ λατρεία γιὰ τὰ ἐγκόσμια, ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀποκατάσταση ἀδικιῶν καὶ ἡ μεταμέλεια, ἀλλὰ καὶ ἡ δίχως οἴκτο ἐκδικητικότητά, ἀποδεδειγμένα μέσα ἀπὸ τὴ διαθήκη, ἐπιτρέποντας νὰ διαφύγουν —σὰν μέσα ἀπὸ τὸ κουτὶ τῆς Πανδώρας— καλὰ καὶ κακὰ καὶ ἀπαλλάσσοντας ἔτσι τὸ ἄτομο ἀπὸ βάρη πού τὸ πίεζαν μιὰ ζωὴ, ἀφήνοντάς το σχεδὸν ἐξαγνισμένο νὰ διαβεῖ τὸ κατώφλι γιὰ τὸν θάνατο.

Ὡς «ἀδικημένο μέρος» ὁ Νικολὸς Μέλος δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ πάρει ἄμεσα ἀντίγραφο τῆς διαθήκης ἀπὸ τὸν συμβολαιογράφο, στὸν ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ καταβάλλει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἓνα ποσό. Ἔτσι, μολοντί ὁ Μιχάλης στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γιωργάκη τῆς 31.3.1713 γράφει ὅτι τοῦ στέλνει τὸ ἀντίγραφο τῆς διαθήκης τῆς νύφης τους, τέτοια ἀποστολὴ δὲν ἔγινε οὔτε τότε οὔτε τουλάχιστον ὡς τὰ μέσα τοῦ ἐπόμενου μήνα, καθὼς ἀναφέρεται σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Νικολοῦ,⁴³ ἀλλὰ ἀρκετὰ ἀργότερα. Τὸ κείμενο αὐτό, ἀντίγραφο δηλαδὴ τοῦ ἐπίσημου ἀντιγράφου πού πῆραν οἱ ἐπίτροποι βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο τοῦ Γ. Μέλου.

Μολοντί ὄχι ἰδιόγραφη —ἴσως μόνο ἐξαιτίας τῆς φυσικῆς ἀδυναμίας τῆς διαθέτριας— ἀλλὰ συνταγμένη ἀπὸ νοτάριο ἡ διαθήκη ἔχει τὴ μορφή ἑνὸς καθαρὰ προσωπικοῦ κειμένου μὲ ἔντονη τὴν ἐκφραστικὴ, γλωσσικὴ σφραγίδα τῆς συντάκτριάς του, καὶ στὸ ὁποῖο ἡ ἐπαγγελματικὴ παρέμβαση τοῦ συμβολαιογράφου περιορίζεται σὲ ἀρχοτελεύτιες μόνο τυπικὲς φράσεις, σὲ στερεότυπα εὐκόλα ἀναγνωρίσιμα⁴⁴ ὁ νοτάριος ἐδῶ μοιάζει νὰ λειτουργεῖ ἀπλὰ καὶ μόνο ὡς τὸ χέρι πού κρατᾷ τὸ κονδύλι. Καμιὰ τυποποίηση, κανένας ἐξωραϊσμός στὸν λόγο· ἀμεσότητα ἐκφραστικὴ, αἰσθημάτων ἀλογόκριτα, κάποιες ἐπαναλήψεις γιὰ μεγαλύτερη σαφήνεια στὴ διατύπωση τῶν ὅσων ὀρίζει, ἀλλὰ ὄχι ἔλλειψη συνοχῆς τῆς σκέψης, γλώσσα τρέχουσα, ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς ἐποχῆς μὲ τὶς συνήθειες στὴν ἑλληνικὴ ἰταλικὲς λέξεις. Μὲ δυὸ λόγια, πρόκειται γιὰ ἓνα κείμενο-ποταμὸ λόγου καὶ αἰσθημάτων. Ἡ φροντίδα τῆς διαθέτριας γιὰ τὴ διαχείριση τῆς περιουσίας της ἀγγίζει σχεδὸν τὰ ὅρια τῆς ἀγωνίας, θαρρεῖ καὶ ἡ βεβαιότητα γιὰ διαχειριστικὲς ἀτασθαλίες εἶναι τόσο ἰσχυρὴ, πού ἐπιβάλλει τὴν πρόβλεψη κάθε ἐνδεχόμενου ἀτοπήματος ἢ κενοῦ ἐρμηνείας τῆς διαθήκης, ἐπεκτείνοντας ἔτσι τὴ βούληση τῆς διαθέ-

σύνταξη τῶν κειμένων αὐτῶν. Ἔτσι, ἐνῶ ἀπὸ τὸν 13ο ἕως τὸν 18ο αἰῶνα ἡ διαθήκη εἶναι κυρίως ἓνα προσωπικὸ μέσο γιὰ νὰ ἐκφράσει κανεὶς σκέψεις, συναισθήματα καὶ ἐπιθυμίες, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ ὕστερα γίνεται περισσότερο μιὰ νομικὴ πράξη γιὰ τὴ διανομὴ τῆς περιουσίας, γίνεται κείμενο λαϊκὸ. Philippe Ariès, *Δοκίμια γιὰ τὸ θάνατο στὴ Δύση*, μτφρ. Καρίνα Λάμψα, Ἀθήνα 1988, περὶ διαθήκης εἰδικότερα στὶς σσ. 37-39, 68-69, 115-117.

43. Στὶς 15.4.1713 ὁ Νικολὸς γράφει στὸν ἀδελφὸ του: *Τὴν διάθηκιν εἶναι εἰ ἀφόρμη τοσές εἰμαίρες ὁποῦ δέν την αἰπιραμε τοσές εἰμέρες τὴν κάπιάν αἰπίδητης καὶ εἰ αἰπιτρόπι δεν αἰπιρόσαναι νάν την αιπαροῦναι καὶ εἰ αὐτὴ ἀκάρταιρουναι ἔμας καὶ ἔμηάς δε μάς τυχαίνι ὅτῃ ἐνάς ὁποῦ χροῖστι τηχόν η εἰτῆς ἔχ νά λαβη νά δηξῆ νά πλιρόσι καὶ ετοῦταις ταῖς εἰμέραις τὴν ἐπέρνοναί καὶ θαιλῆς τὴν αἰχῆναι. ΕἰΒ-Παλ. Ἀρχ., R. 147¹, φ. 132¹.*

44. Ἐπακριβῆς χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῆς σύνταξης τῆς διαθήκης στὴν ἀρχή, ἡ στερεότυπη ἐρώτηση τοῦ νοταρίου γιὰ δωρεὰς σὲ εὐαγγῆ καὶ θρησκευτικὰ ἰδρύματα καί, τέλος, ἡ βεβαίωση περὶ τοῦ ἐγγραμματάτου ἢ ἀγραμμάτου τῆς διαθέτριας καὶ φυσικὰ ἢ μαρτυρία τῶν παρευρισκομένων μαρτύρων. Γιὰ τὸ τυπικὸ τῶν διαθηκῶν μὲ παραδείγματα-τύπους τέτοιων κειμένων βλέπε Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, *Ἐπιστολάριον κοινωφελές*, Βιέννη 1808, σσ. 451-463.

τριας ὄχι μόνο στοὺς ἄμεσους κληρονόμους ἀλλὰ καὶ στὴν τύχη αὐτῶν κι ἐνδεχομένως τῶν διαδόχων τους. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ κληροδοτικὴ προοπτικὴ τῆς διαθήτριας προεκτείνεται τουλάχιστον σὲ δυὸ γενιές.

Κι ἐδῶ ἡ πολυδιάσπαση μικροκληροδοτημάτων γιὰ θρησκευτικούς σκοποὺς ἐπιβεβαιώνει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴν ἐπίδραση καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς Ἐκκλησίας στὸ νὰ καλλιεργεῖ τὴν πρακτικὴ τῆς διαθήκης, σὲ ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα, ἐπωφελοῦμένη μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ ἡ ἴδια ἀπὸ τίς δωρεές· γι' αὐτὸ, ὁ νεκρὸς ποὺ δὲν ἀφήνει διαθήκη θεωρεῖται ἀφορισμένος, τουλάχιστον στὶς κοινωνίες τῆς Δύσης.⁴⁵ Ἐξάλλου, ἡ διαθήκη ἀποτελεῖ ἓνα ὄπλο δύναμης κοινωνικῆς — ἔστω καὶ πρόσκαιρης — στὰ χέρια καὶ τοῦ πιὸ φτωχοῦ, ὁ ὁποῖος, στὸν βαθμὸ ποὺ κατέχει κάτι, ἔστω καὶ ἐλάχιστο, γιὰ νὰ τὸ διαθέσει, καθίσταται γιὰ τοῦτο ἐνδιαφέρον καὶ «σπουδαῖο» ἄτομο στὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον του, σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου τίποτα δὲν εἶναι ἀπαξία, ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς οικονομικῆς της καχεξίας προσδίδει καὶ στὸ πιὸ ἀσήμαντο πραγματικὴ ἀξία.

Τέλος, στὸ εὐλογο ἐρώτημα, γιατί ἡ διαθήκη μιᾶς γυναίκας, ποὺ δὲν εἶναι κάποια προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς της, νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης ὡς κάτι τὸ ξεχωριστό, ἡ ἀπάντησις δὲν βρίσκεται οὔτε στὴ μοναδικότητα τοῦ ἐγγράφου ὡς τύπου κειμένου, οὔτε στὴν ἐντυπωσιακὴ ποικιλία καὶ σπουδαιότητα τῶν πληροφοριῶν του,⁴⁶ οὔτε βεβαίως σὲ ἱστορικὴ ὑπερεκτίμησή του. Μὲ πλήρη ἐπίγνωση ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα αὐθεντικὸ «λαϊκὸ» κείμενο, φωνὴ ζωντανῆ κι ἄμεση ἀπὸ τὸ παρελθόν — ὅπως τουλάχιστον θὰ θέλαμε νὰ τὸ γνωρίζουμε — ἡ διαθήκη αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ φηφίδα πολύτιμη γιὰ τὴν ἀναπαράστασι μιᾶς κοινωνίας ποὺ δὲν τὴ φτιάχνουν μόνο οἱ Ἄρχες, οἱ θεσμοί, οἱ διαχειριστὲς τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ὁ λαός, οἱ ἀνώνυμοι Μέλοισι καὶ Μαρδίτισσι, ἡ μεσότητά, δηλαδὴ τὸ κατεξοχὴν ζωντανὸ κύτταρο κάθε κοινωνικοῦ σώματος. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τούτῃ ἡ διαθήκη ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα καὶ ἡ σπανιότητα τέτοιου εἴδους ἐγγράφων ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο χῶρο τὴν καθιστᾶ πιὸ πολύτιμη, ἰκανὴ ἀφορμὴ γιὰ εὐρύτερη ἱστορικὴ προβληματικὴ.

* * *

45. Ariès, ὁ.π., σ. 74.

46. Συγκρινόμενη μορφολογικῶς ἡ διαθήκη αὐτὴ μὲ ἄλλες τῆς ἴδιας περιόδου ἐποχῆς ὄχι ἐπωνύμων προσώπων, δὲν θὰ εἶχε νὰ παρουσιάσει κάποια χτυπητὴ ἰδιαιτερότητα, ἐπαληθεύοντας ὅσα παραπάνω ἀναφέρθηκαν. Γιὰ σύγκριση, βλέπε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα τεκμήρια, τίς διαθήκες ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Δ. Μέρτζιο «Πέντε διαθήκαι Κρητῶν ἀπὸ τὰ Ἄρχεῖα τῆς Βενετίας», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. 12 (1958), σσ. 368-379· τοῦ ἴδιου, *Ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων*, τχ. Δεύτερον, ἀνάτ. ἀπὸ *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, Ἰωάννινα 1960, σσ. 58-132· τοῦ ἴδιου, «Μιὰ διαθήκη ἐκ Σίφνου τοῦ 1662», *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 8 (1958), σσ. 103-111.

Η ΔΙΑΘΗΚΗ

ΕΙΒ-Παλ. Ἀρχεῖο, b. 19, processo 258

Κόπια 1713 φεβρουαρίου α' κατα τό παλεο' εἰς Ἀνάπλι εἰμέρα Κυριακί ὄρες 15 ἡνκύρα ανακρά(κτῆκα) ἐγὼ ὁ νοτάριος² εἰς τό σπῖτι τοῦ εὐγενί σιὸρ Νικολοῦ Μέλου ἐν ἐτούτην τὴν χόραν στὴν κοντράδα τῆς Παναγιᾶς Εἰκονόμου³ ὅπου εὐρισκομένη ἀσθενής κοιτάμενη εἰς τὴν κλίνην τῆς τοῦ αὐτοῦ εἰ συμβία ὀνόματι κυρά Μαροδίτσα Ἀστρή τοῦ ποτέ Δημητρίου εἰ ὁποία ἔχοντας χάριτι Χριστοῦ τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας σόας ἐπεριβάλεσε ἐμένα τὸν νοτάριον καὶ τοὺς κάτοθεν περικαλεστοὺς μάρτυρες νά κάμι τὴν παρούσαν τῆς διαθήκην καὶ ἡσπερὶν τῆς διάρθοσιν ἢ ὁποία θέλη καὶ ἀγρικαίε νά λαβηνε πάντοτα τὴν τελίαν τῆς ἐνέργιαν κόπτοντας καὶ μειόνοντας πάσαν ἄλλην διάτακτικὴν παραγγελίαν ὅπου ἤχε εὐρεθῆ ποτέ τό κερό νά ἔχη προτίτερα γενναμένη ἔτι λέγη περικαλὸς κυνὸς τοῦς χριστινοὺς νά με συνχόρεσουν ὡς κάνο καὶ ἐγὼ πρὸς πάσαν ἕναν τὴν ἐρότιστα ἐγὼ ὁ νοτάριος ἀνίσος καὶ ἀφίνι κανένα πράμα εἰς τὰ σπιτάλια καὶ ἄλους τόπους ἐλεημονιτικούς δια ψυχικὴν τῆς σοτηρία καὶ μου ἀποκρίθηκα κάτο θέλο κάμι τὴν διαθεσιν εἰς τὰ καλά μου ἔτη λέγη ἀνίσος καὶ ὁ θεὸς θέλησι νά ἀναπαύσι τὴν ψυχὴν μου νά ἐνταφιάσουν τό ταρινόν μου κορμί εἰς τὸν ναόν τοῦ Ταξιάρχου τὸν ξένον⁴ ἐδὸ εἰς τὴν χόραν ἐκεῖ ὅπου ἐθαύτικαι καὶ εἰ ποτέ μου ἐδελφῆ⁵, ἔτη λέγη θέλο καὶ ὀρίζο καὶ ἐλευθερόνο τὸν ἄνδρα μου σιὸρ Νικολό Μέλο ἀπο χρέος τῆς προγάμου δορεάς μου ὄχη μόνον μὰ περίπλεον τοῦ χαρίζο καὶ ἀφίνο τὰ ραντισματά μου ὅλα τόσο καὶ ὅλα τὰ ἄλλα χαρίσματα ὅπου ἐδόθησαν ἀπὸ πάσαν ἕναν εἰς τὸν καιρόν τοῦ γάμου καὶ στεφανομά μου διὰ νά εἶναι παντὶ ἐλευθερα εἰς τοῦ λόγου του νάν τὰ κάνι ὡς θέλη καὶ βούλεται, καὶ ὁμοίος τὸν ἐλευθερόνο ἀπὸ πάσαν ξεπεσοῦρα καὶ ληψιμόν πρικίου μου, ὁ αὐτός μου συμβίος ευθῆς μετὰ τὴν θανην μου θέλο νά δόσι ἀπὸ τὰ μέτριτά τοῦ πριτζίου μου ρεάλια 300 τῆς μητρὸς μου⁶ δια ναν τα κάνη καὶ μιράζι διὰ τὴν ψυχὴν μου εἰς τὸν τρόπον καὶ μὸδον ὅπου νάν τῆς φανιστῆ δίχος ἐξετάσι κανενὸς καὶ δίχος νά ἡμπορὶ κανῆς νάν τῆς γιρέψη δι αυτο λογαριασμόν καμίας λογῆς, ἔτι λέγη στο ἐπιλιπον ναχτί πρικίου μου τόσο καὶ εἰς τό ἐπιλιπόν μου πρικίον εἰς τὴν πόσότητα καὶ ποιότητα ὅπου εἰς τό παρόν εὐρίσκεται ἀφίνο διὰ νόμιμόν μου καὶ καθολικόν μου κληρονόμον τό παιδί μου ἀνιλικον ὀνόματι Ὅρσα,⁷ τό αὐτό μου παιδί μετὰ τὸν θανατόν μου θέλο νάν το παρι εἰ μιτέρα μου διὰ ναν τό ἀναθρέψη ἕως ὅπου νά ἔλθι νόμου πανδρίας μαζί μέ το πριτζιον μου ὡς ἄνοθεν ρουχισμόν καὶ ἄλο ἐξόχος πάντα τὰ ρεάλια 300 ὡς εἶπαμεν τό ὁποῖον νά ἔχη νά μινέσκι εἰς τὸν ἄνδρα μου διὰ νά στέκει στου λόγου του μέ ἡντερέσο πρὸς 7 τὰ 100 τὸν χρόνον διὰ νά παραδίνι καβιδάλε καὶ διάφορον τοῦ παιδίου μου εἰς τὴν πανδρίαν του⁸ τό μεριτόν μου ὅπου καὶ αὐτό εἶναι τοῦ παιδίου μου θέλο τὴν ἐσοδιά του νάν τὴν λαβένη χρονικός εἰ μιτερα μου διὰ νά κυβερνάη μέ αὐτὴ τό παιδί μου καὶ οὔται εἰς τὴν αὐτὴν ἡντράδα θέλο καὶ ἀγρικαίε νά μὴν τῆς γίνεταί τῆς μιτρὸς μου καμίας λογῆς ἐξετάσι, τὴν ἐξοδὸν τῆς θανῆς μου νάν τὴν κάνη ἀπὸ ἐδικόν του ὁ συμβίος μου καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ὄπιστεν ρεάλια 300 ἀπὸ ἔχη να / λάβη ἢ μιτέρα μου ἔτη λέγη ἀνίσος καὶ εἰ μιτέρα μου ἀποθάνι ὅπου ὁ θεὸς νά μὴν τό δόσι πριχου τό παιδί μου ἔλθι εἰς νόμου εἰλικίας τό αὐτό μου παιδί νάν τό πάρι ὀπίσο ὁ πατέρας του ἀνίσος καὶ ἐκίνον τὸν καιρόν εἴθελεν εἶστε ἀνίπανδρος τὸσον ἐάν εἶναι και πανδρεμένος μαζί μέ τὴν ἡντράδα τοῦ μεριτοῦ μου ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἡντράδα νά πέρνι καὶ νά κρατί ρεάλια 50 τὸν χρόνον διὰ τὴν κυβέρνισι τοῦ παιδίου μου καὶ τὴν ἐπίληπην νάν τὴν φιλάγη διὰ πανδρίαν τοῦ παιδίου μου καὶ τό πράμα ὅπου ὡς ἄνοθεν ἀπαράτιστα ἀπὸ τό πρικίον μου τοῦ παιδίου μου πάντα ἐξόχος ἀπὸ τό νάχητ νά βουλόνεταί σέ ἕνα φορτζέρι καὶ νάν τό δόσουναί σέ ντεπόζιτο στὰ χαιρια τοῦ εὐγαινή σιὸρ Νικολοῦ Θεοτόκι⁹ διὰ νάν τό φιλάξι ἕως τὴν πανδρίαν τοῦ παιδίου μου, καὶ δέν ἀγρικὸ ὅτι πρὸτα παρά τὸν αὐτόν καιρόν νά γγιαχτί διὰ τίποτης τό αὐτό πράμα διὰ νά παραδοθῆ τοῦ παιδίου μου εἰς τὸν εἶδον τρόπον ποιότητα καὶ ποσότητα ὅπου εἰς τὸν καιρόν τοῦ θανάτου μου εὐρεθῆς μὰ ἂν τύχη ὅπου ὁ θεὸς νά μίν τό δόσι ὁ σιὸρ Θεοτόκης πεθάνη πρὸτα παρά τὴν μιτέρα μου ἢ αὐτί μου μιτέρα ὡς παραγγίλι τίνος νά δοθῆ σέ φιλάξι τό αὐτό πράμα, ἔτι λέγη ἀνίσος καὶ τό παιδί μου παιθάνη πριχου νά ἔλθη σέ νόμου εἰλικίαν ἢ ποῦρι μέ δίχος τέκνον θέλο τό πράμα ὅπου ἀπαράτιστα νά γίνεταί ὄλο σέ σολδία καὶ μαζί μέ τὰ σολδία ὅπου πάρι ὡς ἄνοθεν νάν τὰ στέλνουναί σην Βαινετία νάν τὰ βάνουναί στὴν κέκα¹⁰ καὶ τό διάφορο νάν τό λαβένουναί εἰ ἐπιτρόποι τῆς ἄνοθεν ἐκλίσιας ὅπου μέλη νά θαντό, ἀπὸ τὰ αὐτὰ σολδία τοῦ διάφορου νά μινέσκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐκλίσιαν ρεάλια 5 τὸν χρόνον διὰ ὄφελος τῆς εἰδίας ἐκλίσιας νά γίνεταί ἕνα μιμιόσινον τὸν χρόνον μέ τὸν ἀρχιερέα καὶ μέ ἕξι παπάδες νά μιράζουν ἕτερες ἕκατό λιτουργίεσ ὁμοίος τὸν χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν ἐκλίσιαν καὶ ἕτερες, ἐκλίσιας εὐτουτινῆς τῆς χόρας¹⁰ δια νάν τῆς εἰποῦν ὄλες σέ τρις εἰμέρες καὶ ὅτι περισεῦσι νάν τό δίνουν εἰ ἐπιτρόποι τῆς αὐτῆς ἐκλίσιας διὰ πανδρία μιάς ὀρφανῆς πτοχῆς περβια δε μπαλοτακίον τῆς ἀδελφότης τῆς ἄνοθεν ἐκλίσιας τό παιδί μου

ἔρχοντας σέ πανδρία τοῦ δίνο χρέος ὅτη πάσα χρόνον ὅσαν τήν εἰμέραν τοῦ θανάτου μου νά μιράζι 40 λιτουρ-
 γίες σέ σαράντα ἐκλισίες καί παπάδες καί νά κάνι καί φομί τρία κουβαίλια στάρι νάν τά μιράζι τήν εἰδιαν εἰμέ-
 ραν διά τήν ψυχήν μου· ὁ ἀνδραδελφός μου σιόρ Γεοργάκις μου ἔκαμε χάρι τόρα ὅπου ἤλθε ἀπό τήν Βενετία
 μία γολέτα μαργαριτάρι τρία δαχτυλιδια τό ἕνα διαμάντε καί τά ἄλλα δύο ἀχαμνότερα τοῦ αὐτοῦ μου παιδίου
 ἕναν λεμόν μαργαριτάρι καί εἶπαι τόρα ὅπου ἐμίσεφαι νά μου στήλη γάντζο¹¹ διά μιάν γούνα, τόσον τά αὐτά
 γολετα δάχτυλιδια καί μαργαριτάρι ὁμίος καί τό γάντζο θέλο ναν τά πάρι εἰ μητέρα μου διά ναν τά φιλάξι διά
 τό παιδί μου καί ἀνίσος καί πεθάνι τό παιδί μου τριχού νά ἔλθι σέ νόμου εἰλικίας τό αὐτό γάντζο ὅπου ἔχη νά
 στέκι σέ πέτζα ἔος τότες νάν τό πέρνι εἰ ἀνοθεν ἐκλισία διά νά κάμι μιάν αλαεί καί τά ἐπίλιπα ἤγουν μαργαρι-
 τάρι γολέτα δαχτυλιδια νάν τά πέρνι ὁ ἄνδρας μου· πεθαίνοντας τό παιδί μου ἄτεκνο εἰξέβρο πος τό μεριτό μου
 ἀπαρθενέβι τοῦ ἀνδρός μου μόλον τούτον ἀνίσος καί τότες εἶναι ζοντανί εἰ μιτέρα μου θέλο νά δίνι τῆς αὐτῆς
 μου μάνας ὁ ἄνδρας μου τά δύο τρίτα τόν πασα χρόνον τῆς ἔσοδιας τοῦ αὐτοῦ μου μέριτου καί πάλι ἔαν εἶναι
 καί πεθαμένη εἰ μάνα μου τόσον καί μετα τόν θανατον τῆς μάνας μου, ἔαν ἀπεθαν εἰστερνά θέλο ὁ ἄνδρας /
 μου νά δείδη τόν ἐπιτρόπον τῆς ἀνοθεν ἐκλησίας τό μισό τῆς αὐτῆς ἔσοδιας δηατή σμίγοντάστο εἰς τά ὅσα ἔρχο-
 ντε ἀπό την Βενετήα νά γίνεται τό συλλεῖτουργο λειτουργίας νέντε ρηάλια τῆς αὐτῆς ἐκλισίας ὅς ἀνοθεν
 ἐπαρᾶγγεϊλα, καί ἀνίσος τό ὅσο περισεύση κάνει πλέον παρὰ δουκάτα σαράντα θέλο νά μαπαλοτάρουντε δηά
 πάνδρια πλέον παρὰ μία κορασιδα ὄφρανεῖ καί πτωχῷ ὅς ὑπομεν δηα νά μῆν ἔχῃ νά πάρη ἡ πάσα μία περισό-
 τερον ἀπό τὰ σαράντα δουκάτα. Τό αὐτό χρέος τοῦ ἀνδρός μου θέλο νά ἦνε παντοτηνό κληρονόμους καί δηαδό-
 χους του ἐλπίζοντας εἰς τόν μεγαλοδήναμο πός θέλυ ἦσαι πάντοτηνό, καί τό γοδιμένο τόν αὐτόν ὑποστατηκόν
 δέν ἀγροικαό νά ἡμπορη νά ἐνάντηωθή μέ κονδικιόν ἐσπρέσα ὅτη ἀνίσος καί τοῦ λόγου του εἰ κανεῖς ἀπό τούς
 κλειρονόμους καί δηαδόχους του ὑπούν, νά εὐγούν ἡ κάμουν μέ πασά λογιῆς ἀφορμῆ καί πρόφασι νά ἀλτεραρη-
 στεῖ ἡ παρόν μου γνόμου, νά πεύτη εὐθῆς ὁ ἄνδρας μου ἀπό τό μενεφύκιο ὅπου ὅς ἀνοθεν τοῦ ἀπαράτῆσα προ-
 γαμίτες χάρες ραντήματα λίψιμο πρικίου, καί ξεπεσουρα, καί νά πιγένουν στήν κέκα δηα νά μοιράζεται τό διά-
 φορο ὅς εἶπαμεν, ἔστοντας καί ἄλλα, τά αὐτά ἐγῶ νάν τά ἀπαράτῆσα μέ τήν γνόμη νά ἔχῃ καί αὐτός κλοιρο-
 νόμοι καί δηαδόχοι του χρονικός το ἀνοθεν βάρος εἰ ἀπό τό μεριτό μου εἰ ἀπό ἄλα του καλά αὐτό περό ἀνίσος
 καί πεθάνι τό πεδί μου ἄκλιρο. τό νκολφάχῃ ὅσην ἀλεκτοράχῃ ἦτανε τοῦ μάρμπα μου τοῦ Ρωῖδη,¹² θέλο ὁ
 ἄνδρας μου νάν τό δόσου τῆς μητέρας μου δηα νάν τό φυλάγῃ καί αὐτό δηά τό πεδί μου, μά ἔαν ἀπεθάνῃ τό πεδί
 μου ἀνίλικο, νάν τό περνῷ ὁ ἄνδρας μου ὀπίσο, τόσο καί ἔαν ἀπεθάνῃ τό πεδί μου ἀκλιρο. ἡ μάνα μου μου
 ἔδοσε τρηάντα φλορηά δίχως ὁμολογία δηα νάν τά ὀσο σέ ἡκάμπιο μαρητήμο· τά εἰκοσεῖ τά ἔχῃ ὁ Μιχάλης ὁ
 Σαράντης³ ὅπου ἤλθε στήν κουντομάκια, καί τά ἄλλα δέκα τά ἔχῃ ὁ Παλεολόγος Βούρδουχας⁴ ὅπου λίπει
 στήν Μαλτα· ὁ ἄνδρας μου νάν τά ρεκοῦπεράρη μέ τό κάμπιο τους καί νάν τά παραδόσου εἰκάμπιο καί καβυ-
 δάλε τῆς μητέρας μου τόν ὀμπληγαρο νάν τό κάμῃ ἀμέταθετα. ἀπό το μεριτό μου θέλο νά δῆνεται πάσα χρό-
 νον λάδη μόκες δόδεκα στήν ἀνοθεν ἐκλισία ὅπου μέλυ νά θαυτό δηα νά ἀναύτουνε τό κἀνδῖλι μου τό ὀποῖο
 νάν τό κάνῃ ἡ μητέρα μου ἀπό τὰ ἀνοθεν ρεάλια τριάκόσια ὅπος αὐτή θελύσυ τό λάδη νάν τό δῆνῃ ἡ μητέρα
 μου ἔπιτα τό πεδί μου ἔρχοντας εἰς νόμου ἡλικιάν, καί ἦν κάζο ὅπου τό μέριτο γυρίσυ εἰς τόν ἄνδρα μου ὅς ἀνο-
 θεν, πρίχου παρὰ νά γένει ἡ μιρασία ὅπου ἦπα νά εὐγένι. τό αὐτό λάδη καί αὐτό πάντοτε εἰς τούς αἰῶνες. ἀπό
 τὰ ρεάλια τριάκόσια ἡ μητέρα μου νά κάνῃ ἕνα γέλεκυ ξηντάρῃ τῆς μάνας μου τῆς Δέσπος νά πανδρέφη μονο-
 τάρου τήν δουλεύτρα μου τήν Ἐλένῃ μέ ρεάλια εἰκοσεῖ, καί τὰ ρούχα τῆς ἀπό μία διπλή. τοῦ κόπελιου μου τοῦ
 Γιάνη ρεάλια πέντε τοῦ ἀδελφοῦ του τοῦ Παναγιότη ρεάλια δύο τῆς κοπελός μου τῆς Γιανοῦλας νάν τῆς πάρο
 ἕναν τέντζερε δύο ρηάλια· ὄντας ἡ Μάρο πάνδρεφη τήν θιγατέρα τῆς νάν τῆς πάρο ἕνα παπλόμα ἔος ρεάλια
 τέσερα τῆς Κοῦμάντάρενας δηα τήν ἐνγκόνα τῆς ἀτιλάξει πῆχαις 7 δηά ἕνα πάπλομα· τῆς Καρούς τοῦ Ραυτάχῃ
 πρεῖς πῆχαις ἀτιλάξει κρέμεζε δηά ἕνα ζηπούνι· τῆς Καλομίας τῆς κόπελός ὅπου ἦχε πρότα ἡ πεθερά μου τῆς
 τῆς ἀτιλάξῃ τῆς Βαρσάμος τῆς πύχαις ἀτιλάξει τῆς κοπελός τῆς μητέρας μου Πανόρια ἕνα γέλεκυ ξηντάρῃ
 ὄντες τήν πανδρέψη. Θέλο ἀπό τὰ δαχτυλιδια τὰ χαρίσματά μου ἕνα τό καλύτερο νάν τό δόσου ὁ ἄνδρας μου τῆς
 Μισαραλιότενας.¹⁵ Εἰς τόν Ἅγιον Σπυρίδωνα⁶ νά δόσου ἡ μητέρα μου ρεάλια δέκα πέντε / στήν Παναγία τό
 Βατοπέδη⁷ ρεάλια πέντε ὁ ἄνδρας μου δέν θέλο νά ἐναντηθῇ εἰς κανένα μέρος τῆς παρόν μου γνόμης, καί ἐνά-
 ντηθόνοντας εἰς κανένα παραμικρό μέρος νά χάνῃ πάντα τό μενεφικίο ὅπου ὅς ἀνοθεν τοῦ ἀπαράτῆσα, καί νά
 πιγένει εἰς τήν ἀνοθεν τζέκα τόν ὀπίον ἄνδρα μου περηκαλό ὅτη ὅς καθος ἐγῶ τόν εὐχαρησῆσιτα στά πρε-
 ποῦμενα, ἔχῃ καί αὐτός στόν καιρό τῆς πανδρίας τοῦ πεδίου μου νάν τό ἀβοηθῆσι καί συνδράμῃ ὅσαν ἡγαπήμε-
 νός πατέρας δηα νά πανδρευθῇ ὅς καθός τοῦ πρέπει. Ἄφῆνο δηά ἐπιτρόπους μου τόν ἀνοθεν σιόρ Θεοτόχῃ καί
 τόν σιόρ Δημήτρη Παλεολόγο⁸ δηα νά κάμουν νά ἐνεργάτε ὁ παρόν μου δηαθήκῃ τόσον ἀπό τό μέρος τοῦ

ἄνδρός μου καὶ δηαδόχου του τόσον καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς ἄνοθεν εκκλησίας, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τὸν αὐτὸν ἐπίτροπον νὰ μηνέσκῃ ἢ αὐτῇ ἐπιτροπικοὶ εἰς τοὺς κληρονόμους τους νὰν τὴν επιχειριζέται ὁ μεγαλύτερος στὴν ηλικίαν ἀπὸ πάσα μέρος καὶ ἢ αὐτῇ ἐπιτροπὸι στὸν καιρὸν τῆς πανδρίας τῆς θηγατερός μου νὰ πέρνῃ ὁ πάσα εἰς τους δοῦκάτα πενήντα ἀπὸ λίρες 9 σολδία 2 ἀπὸ ἐκὼν ὅπου ἐτότετες εὐρίσκειται τοῦ πεδίου μου. τῆς ἀνίψιας μου τῆς Παναγιούς¹⁹ τῆς ἀφήνω τὴν μεντάγια τὴν χρυσή τοῦ πρικίου μου, καὶ ἓνα ποκαμισόβρακα ἀπὸ τοῦ πρικίου μου νὰν τῆς τὰ δόσουνε στὸν καιρὸ τῆς πανδρίας τῆς ἀνισός καὶ ἢ αὐτῇ ἀνιψιά μου Παναγιῶ ἀπεθάνῃ ἀπὸ κήνο ὅπου κατὰ τὴν δηάτα τῆς μητέρας τῆς ἀπάρθενεύει ἐμένα, καὶ ἐτότετες ἀπαρθενεύβη τοῦ πεδίου μου θέλο τὸ αὐτὸ μου πεδὴ νὰ πέρνῃ μοναχάς τὸ μέρητο· καὶ τὸ πράγμα τὸ κηνιτὸ νὰ μηνέσκῃ ὄλλο, τοῦ Κουτρικά,²⁰ καὶ θέλο καὶ ἀγρικαὸ ὅτη δηὰ νὰ μηνέσκῃ το αὐτὸ μεριτο του πεδίου μου, νὰ ἔχουν τόπον ὄλλες οἱ κονδικιόνες ὅπου δηα τὴν αὐτὴν ἀφορμὴ ἔβαλε στὴν δηάτα τῆς ἢ ἄνοθεν μου ποτέ ἀδελφῆ μητέρα τῆς Παναγιούς. Δηα νὰ φαίνεται τὸ πράγμα μου μετὰ τὸν θανατὸν μου θέλο νὰ γραυτῆ ἓνα πρὸς ἓνα μὲ τὸ ζῆγη ὅτη χριάζεεται νὰ ζηγιστῆ καὶ τὰ ἄλλα ἀπὸ κεφάλαιο σὲ κεφάλαιο· καὶ ἔκῃ ἔκαμε τέλος εἰς τὴν παρούσαν τῆς δηαθήκην εἰς μάρτυρίας σιὸρ Παναγιότη Φυρήγου, σιὸρ Χαγγῆ Νικολοῦ Γουλιέλμου καὶ σιὸρ Σταμάτης Στέφῃ. ἢ διαταχτοῦ ξέρη νὰ γράψῃ τῆς ὕπα ἐγὼ ὁ νοτάριος νὰ ἀπόγράφῃ, καὶ μοῦ ἀποκρίθηκε πὸς ἀπὸ τὴν ἀχάμνια δέν ἤμπορό νὰ γράψω μὰ μ' ὄλον τοῦτο ἐγὼ ἢ παρὸν μου δηάταξης ἀγρικαὸ καὶ θέλο νὰ ἔχω καὶ λαβένι πάντοτε ὄλλην τὴν ἐνέργιαν, καὶ ἰσχὴν εἰς ὄλα τῆς τὰ μέρη.-

Παναγιότης Φιρήγος μάρτυρῶ.
Χατζῆ Νικολός Γουλιέλμος μάρτυρῶ.
Σταμάτης Στρέφης μάρτυρῶ.

1713 μάρτιου 14 στ(ο) π(αλαιό) εἰς Ἀνάπλη, ἡμέρα σαββάτω σταις ὥραις δεκαπέντε ἡνκέρα ἀνακράκτηκα ἐγὼ ὁ νοτάριος στὴν κατοικίαν τοῦ σιὸρ Νικολοῦ Μέλου ἐδῶ εἰς τὴν χωρα εἰς τὴν ὀπιάν εὐρισκόμενη ασθενύς κιτάμενει εἰς τὴν κλημὴ τῆς τοῦ αὐτοῦ ἢ σιμβία ὀνόματη κυρά Μαδρίτζα Ἀστρή ποτέ Δημίτριου μὰ ἔχοντας χάριτη Χριστοῦ τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας ἡγιός ἐπερικάλεσε ἐμένα τον νοτάριον καὶ τοὺς κάποτε μάρτυρες περικαλεστοὺς νὰ κάμη τὸ παρὸν τῆς κονδίκιλο. Εἰη λέγῃ στὴν δηάτα ὅπου ἔκαμα σταῖς πράξεις σου τὴν ἡμέρα α^α φεβρου / αρίου ἀπερασαμένου ἐπαράγγειλα καὶ ἐδιόρισα νὰ μὲ ἐνταφιάσουν μετὰ τὸν θανατὸν μου στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀσώματου καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ἀφορμὴ ἐπαράγγειλα νὰ γενοῦνε μερικὲς υπηρεσίες στὸν αὐτὸν Νάον καὶ ἀπὸ ἐπίτροπους· τὸρα μὲ τὸ μέσον του παρόντος κονδίκιλο μεταλάσο τὴν αὐτὴν μου δηατάξη μοναχά εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ θέλο πεθαίνοντας νὰ μὲ ἐνταφιάσουν στὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα²¹ ἐδῶ εἰς τὴν χωρά στο κηνοτάφιον τοῦ ἀνδρός μου καὶ τὰ ἦτη ἀφισα καὶ ἐδιόρισα δηα τὴν ἄνοθεν εκκλησία Ἀσώματου καὶ ἐπίτροπους τῆς ὄλλα νὰ πιγένουνε νὰ γέρονται καὶ νὰ ἐνεργοῦνται εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησία Ἀγίου Σπυρίδωνος καὶ αὐτὸ δηα πάντοτε εἰς τον τρόπον τὸν ἦδιον ὅπου ἦχα νὰ τρέχῃ δηα τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀσώματου καὶ ἐπίτροπους τῆς ἀνισός καὶ δέν ἤθελε γῆνη τὸ παρὸν κονδίκιλο. τὸ λάσο ὅπου μὲ τὴν ἄνοθεν μου δηάτα ἀπαράτησα στὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα μὲ τὸ μέσον τοῦ παρόντος κονδίκιλο τὸ κόβο. Εἰς τὴν ἄνοθεν ἐκκλησία τοῦ Ἀσώματου καὶ ἐπιτροπὸς τῆς ἀνισός κί δέν ἤθελε γῆνη τὸ παρὸν κονδίκιλο. τὸ λάσο ὅπου μὲ τὴν ἄνοθεν μου δηάτα ἀπαράτησα στὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα μὲ τὸ μέσον τοῦ παρόντος κονδίκιλο τὸ κόβο. Εἰς τὴν ἄνοθεν ἐκκλησία τοῦ Ἀσώματου ἀπαράταὸ δηὰ μιά βολά τόσον ρεάλια δέκα εὔτοῦτα μοναχά νὰ λαβένι ἢ αὐτῇ ἐκκλησία Ἀσώματου καὶ νὰ μὴν ἔχῃ νὰ κάμη σὲ τήποτης ἄλο οὔτε οἱ ἐπιτροπὸι τῆς στο πράγμα μου οὔτε σὲ καμιας λογῆς ἀπὸ ταῖς ἡπόθεσαις ταῖς ἐδικῆς μου. Δηα δε τὰ ἐπίληπα μέρη τῆς ἄνοθεν μου δηάταξης τὰ κομφερμάρο καὶ στερεῖνο μὲ τὸ μέσον τοῦ παρόντος κονδίκιλο δηα νὰ λαβένι πάντοτε ἢ αὐτῇ μου δηάταξης στὰ αὐτὰ ἐπιληπά τῆς μέρη τὴν τελειαν ἐνέργιαν.

Περιπλέον παράγγελο καὶ ἀφήνω τοῦ ἀνδραδέλφου μου σιὸρ Μιχάλη Μέλου τέσερης πύχαις ρούχο νὰν τὸ ἀγοράσῃ ἀπὸ ὅτη κολορο θελίσῃ καὶ ἔκῃ ἔκαμε τέλος. στο παρὸν κονδύκιλο εἰς μάρτυρας: σιὸρ Θεοδωρῆς Μάκαρης, σιὸρ Σταμάτης Κοσταντάκης καὶ σιὸρ Κυριάκος Μπέλερης, καὶ ἀπὸ τὴν ἀχάμνια μὴν ἤμπορόντας ἢ δηαταχτοῦ νὰ γράψῃ δηα ταῦτος δέν ἀπόγραφε ἀνκαλά καὶ ἤξευρε νὰ γράψῃ.

Θεοδωρῆς Μάκαρης μάρτυρῶ.
Σταμάτης Κοσταντάκης μάρτυρῶ.
Κυριάκος Μπέλερης μάρτυρῶ.

Σ Χ Ο Ι Α

1. Πρόβλημα θέτει η χρονολογία της διαθήκης σε σχέση με τη χρονολογία του κωδικέλλου αλλά και των ἐπιστολῶν πού ἔπονται τοῦ θανάτου τῆς διαθέτριας. Ὁ κωδικέλλος φέρει ἡμερομηνία: 1713 *μαρτίου 14 στ(ο) παλαιό*· ἐδῶ τὸ «παλαιό», λογικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρεται μόνο στὴν ἡμέρα κι ὄχι στὸ ἔτος, δηλαδή μετὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο θὰ ἦταν 25 Μαρτίου. Ἔτσι ὡς πρὸς τὸν κωδικέλλο· ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς διαθήκης φαίνεται νὰ δημιουργεῖ διπλὸ πρόβλημα: ὡς πρὸς τὴν ἡμέρα ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἔτος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ βενετσιάνικο ἔτος ἀρχίζει τὴν 1 Μαρτίου, γεγονός πού προκαλοῦσε σύγχυση ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση τῶν δυὸ ἐπίμαχων μνημῶν Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου γιὰ ὅλους τοὺς μὴ Βενετούς. Ἔτσι, οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας ἀλλὰ κάποτε καὶ τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν συνήθιζαν νὰ ἀναγράφουν καὶ τὶς δυὸ χρονολογίες προκειμένου γιὰ τοὺς μῆνες αὐτούς· ὅταν ὅμως ὁ ἐπιστολογράφος ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτὲς χρονολογεῖ μετὰ τὸν ἕνα μόνο τρόπο, ἀγγίζει ὄντως τὰ ὅρια τῆς μαντικῆς νὰ καταλάβει κανεὶς γιὰ ποιὸν ἀπὸ τοὺς δυὸ τρόπους πρόκειται, σχετικὰ πάντα μετὰ τοὺς μῆνες Ἰανουάριο-Φεβρουάριο. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, καθὼς τὰ σχετικὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου πού συντάσσονται μετὰ τὴ διαθήκη καὶ κυρίως μετὰ τὸν θάνατο τῆς γυναίκας ἔχουν σαφὴ χρονολόγηση, βοηθοῦν στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς ἡμερομηνίας τῆς διαθήκης, ἡ ὁποία ἀποσαφηνισμένη εἶναι: 1712/3 Φεβρουαρίου 1/12.

2. Τὸ ὄνομα τοῦ νοταρίου δὲν ἀναφέρεται σὲ κανένα σημεῖο τῆς διαθήκης, γεγονός ἀσυνήθιστο ἀκόμη κι ἂν πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο, ὅπως ἐδῶ. Ἡ μόνη ἐξήγηση εἶναι ὅτι τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ προέρχεται ὄχι ἀπὸ πρωτότυπο κατευθεῖαν ἀλλὰ ἐνδεχομένως ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο τῶν ἐπιτρόπων κι ἔγινε ἀπὸ κάποιον γραμματικὸ τοῦ Ν. Μέλου, ὁ ὁποῖος θεώρησε περιττὸ νὰ ἀντιγράψει στὸ τέλος τὸ ὄνομα τοῦ νοταρίου καὶ τὴ σχετικὴ βεβαίωση καὶ ὑπογραφή του. Ἐμμεσα ὅμως μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι συντάκτης τῆς διαθήκης εἶναι ὁ Νικόλαος Συρίγος, γνωστὸς *νοτάριος ἀφεντικός* τοῦ Ναυπλίου, ὁ ὁποῖος στίς 16.10.1712 ἐπίσης συνέταξε στὸ διανεμητήριο συμβόλαιο τῶν δυὸ ἀδελφῶν. (*EIB-Παλ. Ἀρχ.*, b-13, n° 149). Βεβαίως, σύγχρονός του, ἐπίσης *νοτάριος αὐθεντικός* στ' Ἀνάπλι, εἶναι καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀβραμιώτης, καθὼς προκύπτει ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ ἴδιου ἀρχείου (δ.π., R. 145, φ. 179), πού ἐπίσης ἀφορᾷ ὑπόθεση μελῶν τῆς ἴδιας οἰκογένειας· θεωρῶ ὅμως ὅτι συντάκτης τῆς διαθήκης εἶναι ὁ Συρίγος, ἐπειδὴ εἶναι καὶ ὁ συντάκτης τοῦ διανεμητηρίου, ἐνῶ ὁ Ἀβραμιώτης εἶναι ἀπλὰ ὁ ἀντιγραφεὺς-ἐπικυρωτὴς τοῦ συγκεκριμένου καὶ μοναδικοῦ ἐγγράφου πού μᾶς εἶναι γνωστὸ ἐδῶ.

3. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐνορία τοῦ οἰκονόμου Ναυπλίου μετὰ δυὸ ἐκκλησίες, τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Σωτήρος. Σύμφωνα μετὰ τὴ βενετικὴ ἀπογραφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας στὸν Μοριά (1696) στὴν ἐνορία αὐτὴ κατοικοῦσαν 63 Ἀναπλιῶτες καὶ 200 Ἀθηναῖοι καὶ Εὐριπιῶτες σὲ 50 συνολικὰ σπίτια. Ντόκος, «Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Β' ἐνετοκρατίας», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, τ. 21 (1972), σ. 73, ἀρ. 17. Πρόκειται γιὰ τὴν 3ῃ σὲ σειρά ἐνορία μετὰ τοὺς περισσότερους ξένους — 1ῃ τὸ Βατοπέδι (204) — καὶ τὴν 5ῃ στὸ γενικὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ μετὰ πρώτη κι ἐδῶ τὸ Βατοπέδι.

4. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν ἐνορία τῶν Ἀσωμάτων Ἀρφανοῦ (*chiesa di Santi Arcangeli Michiel e Gabriel*), στὴν ὁποία κατοικοῦσαν μόνο 79 ξένοι σὲ 17 σπίτια καὶ εἶχε ἱερέα τὸν Εὐριπιώτῃ Γαβριήλ ἱερομόναχο. Ντόκος, δ.π., σ. 60, ἀρ. 29. Ὁ προσδιορισμὸς «τῶν ξένων» εἶναι προφανὲς ὅτι ὀφείλεται στὸν ἀμιγῆ ξένο πληθυσμὸ τῆς· εἶναι, ἄλλωστε, μία, ἢ πολυπληθέστερη ἀπὸ τὶς 5 ἐνορίες τοῦ Ναυπλίου (οἱ ἄλλες 4 εἶναι: Ἅγιος Σπυρίδωνας, Μεταμόρφωση, Ἅγ. Ἀνάργυροι καὶ Γενέσιο Θεοτόκου) ὅπου κατοικοῦσαν μόνο ξένοι, εἴτε ἀμιγεῖς Ἀθηναῖοι, εἴτε ἀμιγεῖς Εὐριπιῶτες, εἴτε μικτοὶ ὅπως ἐδῶ. Ὡς γνωστόν, ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν ἕως καὶ τὸν προχωρημένο 19ο αἰῶνα γινόταν στοὺς περιβόλους τῶν ἐκκλησιῶν, ὅταν ὑπῆρχαν αὐλές, ἀλλὰ κυρίως σὲ διάφορα σημεῖα μέσα στοὺς ναοὺς. Γιὰ τοὺς τόπους ἐπιλογῆς καὶ τὰ σημεῖα ταφῆς τῶν νεκρῶν στὴ Δύση καθὼς καὶ τὴ δημιουργία τῶν πρώτων νεκροταφείων βλέπε Ph. Agiés, δ.π., κυρίως τὶς σσ. 19-20, 41-43, 68, 118-121. Μετὰ τὴν ἐπιλογή του τὸ ἄτομο, νὰ ταφεῖ σὲ ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ διακεκριμένο καὶ ἱερὸ σημεῖο τοῦ ναοῦ (μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, κάτω ἀπὸ τὸν ἀετὸ στὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ) ἐπέδιωκε ὄχι μόνο τὴν ἐξομίωση μετὰ τὸν ἅγιον, τὴν προσέγγιση στὴν ἀγιοσύνη, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἐξασφάλιση τοῦ σεβασμοῦ καὶ τὴ δικαιώση τῆς μνήμης. Τὸ Νεκροταφεῖο τοῦ Ναυπλίου ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἰατρὸ μόνις τὸ 1852 σὲ ἰδιόκτητο οἰκόπεδο ὅπου ὑπῆρχε καὶ «ναῖδριο τῶν Ἀσωμάτων». Κ. Κ. Σπηλιωτάκης, *Τὸ Ἀρχεῖον Μιχαὴλ Ἰατροῦ (1802-1893)*, Ἀθήνα 1984, σ. 16 [= *Τετράδια ἐργασίας* 6 (1984)]. Ἐνδεχομένως νὰ ταυτίζεται μετὰ τὴ θέση ὅπου βρισκόταν ἡ ἐδῶ ἀναφερόμενη ἐκκλησία τῶν Ἀσωμάτων.

5. Ἡ ἀδελφὴ τῆς, ὀνομαζομένη Ὀρσα Ἀστρὴ φέρεται ἤδη νεκρὴ στὰ 1712 (πέθανε μάλλον ἀρχῆς τοῦ

1710, καθώς έμμεσα συνάγεται από άλλα έγγραφα του αρχείου) και είχε μια κόρη, την Παναγιού, στην οποία ή Μαρδίτσα αφήνει ένα μικρό κληροδότημα (βλ. Διαθήκη σ. 21). ΕΙΒ. - Παλ. Αρχ., R. 145, σ. 179, έγγραφο της 11.5.1712.

6. Μητέρα της είναι ή Κρέουζα, χήρα Δημητρίου Αστρή, ή οποία ήδη τον Μάη του 1712 φέρεται ως μοναχή Καταφυγή (β.π.). Από τὰ 300 αὐτὰ ρεάλια ή καλόγρια θὰ κρατήσει τελικῶς μόνο τὰ 150 και τὰ ὑπόλοιπα θὰ τὰ δώσει στὸν γαμπρό της Νικολό ("Ο.π.", R. 146, φ. 19'). Βλέπε επίσης και σ. 254 ἐδῶ.

7. Η μικρή "Όρσα θὰ πεθάνει στις 17.6.1713, τρεῖς ἀκριβῶς μῆνες μετὰ τὸν θάνατο της μητέρας της. "Ο Νικολός, καθὼς ὁ ἴδιος γράφει, πλήρωσε τότε τὰ 20 ρεάλια τῶν ἐπιτρόπων της «κι ἔτσι ξέγνοιασε». "Ο.π., R. 147, φ. 146, ἐπιστολή της 29.6.1713. "Ο ἄνθρωπος συχνά, ἀδυνατώντας νὰ δεχτεῖ και νὰ ἐξηγήσει τις συμφορές του, τις ἀποδίδει στή θεία Δίκη, ή οποία ἔρχεται μετὸν τρόπο αὐτὸ νὰ τιμωρήσει τὸ ἄτομο γιὰ μιὰ ἀδικία ποὺ διέπραξε στὸ παρελθόν. "Ετσι, ὁ θάνατος της γυναίκας και της κόρης τοῦ Νικολοῦ εἶναι κατὰ τὸν Γ. Μέλο ή δίκαιη τιμωρία του, ἐπειδὴ χώρισε μετὸν ἀδελφό τους τὸν Μιχαήλ και τὸν ἀπομάκρυνε ἀπὸ τις δουλειές τους. "Ο.π., R. 147', φ. 279'.

8. "Ο Νικολός Θεοτόκης σύμφωνα μετὸ πιστοποιητικὸ ἰθαγένειάς του (4.7.1690) εἶναι Ἀθηναῖος ἔποικος στ' Ἀνάπλι κι ἀνήκει στήν πρώτη τάξη. Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία», σ. 135, ἀρ. 562. "Ο Νικολός Μέλος, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει μαζί του ιδιαίτερες φιλικές ή ἐπαγγελματικές σχέσεις. Στὰ 1691 (Μάρτη) ὅμως ὁ Ν. Θεοτόκης φέρεται ὡς ἐπαναπατριζόμενος στήν Ἀθήνα και τὰ πράγματά του στ' Ἀνάπλι ἔχει ὁ Σπ. Περούλης, Μέρτζιος, «Παρθενών-Μοροζίνι», σ. 267.

9. Στήν Ζεσσα της Βενετίας εἶναι γνωστὸ πὼς ἐμπιστευόνταν τις καταθέσεις τους ὄχι μόνο ἰδρύματα ἀλλὰ και ἰδιῶτες ὄλων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀπὸ τις βενετοκρατούμενες περιοχές.

10. Ἐδῶ και σὲ ἄλλα σημεία της διαθήκης δωρεές γιὰ «πάντοτε εἰς τοὺς αἰῶνες» μνημόσυνα της νεκρῆς. Η ὑποθήκη τοῦ νεκροῦ στοὺς κληρονόμους του γιὰ ἰσόβιες λειτουργίες και μνημόσυνα ὑπὲρ σωτηρίας της ψυχῆς του ἴσως νὰ ὑποδηλώνει και ἄλλη ἐνδόμυχη ἀνάγκη, τὴ διαίωνηση της μνήμης και τὴ θύμηση της ταυτότητας τοῦ νεκροῦ. Ph. Ariès, β.π., σ. 32, 38.

11. Εἶδος πολυτελοῦς ὑφάσματος.

12. Ἀναφέρονται διάφοροι Ροῖδηδες, Ἀθηναῖοι ἐγκατεστημένοι στ' Ἀνάπλι σύμφωνα μετὸ τις βενετικές ἀπογραφές: Φαμελιά τοῦ Νικολοῦ Ροῖδη της πρώτης τάξης, Δημήτρης Ροῖδης δίχως ἀναφορὰ τάξης, Μπενιζέλος Ροῖδης της πρώτης τάξης και Μιχαήλ Ροῖδης επίσης της πρώτης τάξης. Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία», ἀρ. 522, 323, 46 και 110 ἀντίστοιχα' γιὰ τὸν Μιχαήλ Ροῖδη βλ. και Μέρτζιος, «Παρθενών-Μοροζίνι», σ. 268. Ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς δὲν εἶναι σαφές σὲ ποιὸν γίνεται ή ἀναφορὰ ἐδῶ, ἐπειδὴ τὰ βιβλιογραφικά και ἀρχαιολογικά δεδομένα δὲν εἶναι ἐπαρκῆ γιὰ νὰ στηρίξουν ἀσφαλεῖς ταυτίσεις' ἐνδεχομένως τὸ πρόσωπο αὐτὸ νὰ ἔχει σχέση μετὸς Ροῖδηδες, στοὺς ὁποίους ἀνήκαν κάποτε τὰ σπίτια ὅπου κατοικοῦσαν οἱ Μέλοι. Βλ. παραπάνω σσ. 245-246.

13. Τὸ πρόσωπο αὐτὸ τὸ συναντᾶμε και κάποιες ἄλλες φορὲς στήν ἀλληλογραφία τῶν ἀδελφῶν δίχως ὅμως ιδιαίτερα στοιχεῖα της ιδιότητάς του.

14. Ἐπίσης Ἀθηναῖος, ἔποικος στ' Ἀνάπλι' στὰ 1691 φέρεται νὰ κατέχει τὰ πράγματα τοῦ ἐπαναπατριζόμενου Ἰωάννη Κακαβάκη. Μέρτζιος, «Παρθενών-Μοροζίνι», σ. 267.

15. Πρόκειται μάλλον γιὰ τὴ γυναίκα τοῦ Νικολοῦ Μισεραλιώτη, ὁ ὁποῖος ἀνήκε στήν πρώτη τάξη τῶν Ἀθηναίων ἐποίκων. Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία», σ. 115, ἀρ. 103. Η οἰκογένεια Μέλου ἔχει μ' αὐτὸν καθὼς και μετὸν παπα-Γεράσιμο Μισεραλιώτη ἀγαθὲς οἰκογενειακὲς σχέσεις και κάποτε ἐπαγγελματικές συναλλαγές. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος Μισεραλιώτης ή Μισαραλιώτης, ὅπως συχνὰ ἀπαντᾶται στὸ ἀρχεῖο, Ἀντώνιος Χ. Χατζής, «Ἀθηναϊκὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα», Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 19 (1925), σσ. 325-6.

16. Η ἐνορία τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνα ἦταν μιὰ ἀπὸ τις 5 ἐνορίες ὅπου κατοικοῦσε ἀμιγῆς πληθυσμὸς ξένων (βλ. και σχόλιο 4 ἐδῶ), συνολικά 32 ἄτομα και εἶχε ἐφημέριο τὸν Ἀθηναῖο ἱερομόναχο Παρθένιο. Ντόκος, «Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ», β.π., σ. 56, ἀρ. 22. Θὰ πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ναὸ ποὺ διατηρεῖται ὡς σήμερα και ὁ ὁποῖος σύμφωνα μετὸ ἐντοιχιζομένη πλάκα τὸ 1702 «ἐκ θεμέθλων συντόνως ἀνιδρύθη». Λαμπρινίδης, Ἡ Ναυπλία, σ. 129.

17. Η ἐνορία τῆς Παναγίας τοῦ Βατοπεδίου ἦταν ή μεγαλύτερη της πόλης μετὸ πληθυσμὸ 327 ψυχῆς ἐκ τῶν ὁποίων 33 ντόπιοι, 195 Ἀθηναῖοι, 32 Εὐριπιῶτες και 67 διάφοροι ἄλλοι ξένοι, συνολικά δηλαδή ξένοι 294' ἀναφέρονται ἀκόμη ἐντόπια σπίτια 9 και τῶν Ἀθηναίων σπίτια 44' ἐφημέριος ὁ ἱερομόναχος Διονύσιος. Ντόκος, β.π., σ. 54, ἀρ. 19. Αὐτὸ ποὺ προξενεῖ ἐντύπωση ἀπὸ τὴ διαθήκη της Μαρδίτσας εἶναι ὅτι

στήν ἐκκλησία τῆς ἐνορίας στήν ὁποία κατοικεῖ δὲν ἀφήνει κανένα κληροδότημα, ἐνῶ —μὲ μόνη ἐξαίρεση τὸ Βατοπέδι— ἀφήνει δωρεὰς ἀποκλειστικὰ σὲ ἐνοριακοὺς ναοὺς ὅπου κατοικοῦν μόνο ξένοι.

18. Σύμφωνα μὲ τὸ πιστοποιητικὸ ἰθαγένειας τῆς 10.6.1691 ὁ Δημ. Σταμ. Παλαιολόγος, ἔποικος Ἀθηναῖος στ' Ἀνάπλι, ἀνήκει στήν πρώτη τάξη. Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία», σ. 123, ἀρ. 309' πβ. καὶ Μέρτζιος, «Παρθενών-Μοροζίνι», σ. 267. Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο, μολονότι κι αὐτὸς ἐμπορευόμενος στὸ Ναύπλιο καὶ μάλιστα ἔμπορος ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους, οἱ Μέλιοι ὄχι μόνο δὲν ἔχουν δοσοληψίες μαζί του, ἀλλὰ ὁ Νικολὸς δηλώνει ὅτι εἶναι ἐχθρὸς τους (ἀνταγωνιστὴς του στὸ ἐμπόριο) καὶ μειωτικὰ τὸν ἀποκαλεῖ «Παλαιολογάκη», ΕΙΒ-Παλ. Ἀρχ., R. 146, φ. 19' καὶ R. 147^α, φ. 121'.

19. Βλέπε εἰσαγωγή, σ. 22 σχόλιο 5.

20. Διάφοροι Κουτρικάδες (Κουτρικάς-Κοδριάς), Ἀθηναῖοι ὅλοι τῆς πρώτης τάξης, φέρονται ἐγκατεστημένοι στὴ Ζάχολη, Ντόκος, «Ἡ μετοικεσία», σ. 111, ἀρ. 23, σ. 113, ἀρ. 54 καὶ σ. 116, ἀρ. 134. Ἀπ' ὅλους αὐτοὺς, ὁ Γεώργιος Κουτρικάς στὰ 1691 φέρεται ἐγκατεστημένος στ' Ἀνάπλι. Μέρτζιος, «Παρθενών-Μοροζίνι», σ. 268. Ἐνδεχομένως ἡ ἀναφορὰ ἐδῶ νὰ γίνεται στὸ πρόσωπο αὐτό.

21. Δὲν ἀναφέρονται ἀπὸ τὴ διαθέτρια οἱ λόγοι μεταστροφῆς τῆς βούλησῆς τῆς ὡς πρὸς τὸν τόπο ταφῆς. Εἶναι ἡ αἴγλη τοῦ νέου ναοῦ (ιδρύθηκε τὸ 1702) στὸ κέντρο τῆς πόλης ἢ μήπως τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀντρας τῆς ἔχει ἐξασφαλίσει σ' αὐτὸν κηνοτάφιον, οἰκογενειακὸ τάφο; Ὅπωςδήποτε ὅμως καὶ στήν περίπτωση αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς τῆς πρόκειται γιὰ μιὰ ἐνορία ὅπου κατοικοῦν μόνον ἐπήλυδες.

Δ Ι Α Ν Ε Μ Η Τ Η Ρ Ι Ο

ΕΙΒ-Παλ. Ἀρχεῖο, b. 13, n° 149

Κόπια. 1712 ὀκτωβρίου 16 κατὰ τὸ παλεὸ εἰς Ἀνάπλη.

Τὰ ἀδελφία Μέλο, σιὸρ Νικολῶ, καὶ σιὸρ Μιχάλη, μὲ ὁμολογία πριβάτα 10 μαΐου 1704 πρεζεντάδα σταῖς πράξαις μου, ἐσταμιπλιρίσαν τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχαν νὰ κυβερνιοῦνται, ἀπὸ ἐτοτες καὶ ἐδῶ, καὶ εἶπαν εἰς τὴν αὐτὴν ὁμολογίαν καὶ κέρδος τους νὰ τὸ κάνουν εἰς τρία μερδικά, δύο διὰ τὸν σιὸρ Νικολῶ, καὶ ἓνα διὰ τὸν σιὸρ Μιχάλη, καὶ ὡς πλέον σαφέστερα, γράφη ἡ αὐτὴ ὁμολογία, ἕως τὴν σήμερον ἐκυβερνήθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ὁμολογίαν. Τώρα θέλωντες νὰ χωρίσουν παντελῶς, διὰ νὰ ἐγνωρίση καθ' ἓνας χωριστὰ τὸ ἐδικὸν του, καὶ ὁμοίως νὰ δουλεύει ὁ καθ' ἓνας διὰ λόγου του, ἐκάθισαν ἀναμεσόν τους, μὲ ἀγάπην ἀδελφικὴν, καὶ εἶδαν τοὺς λογαριασμοὺς τους, ἦσαν πῶς τὸ ἐργαστηρίον τους πραγματείας ἔχει πρᾶγμα καὶ κρέδιτα, ριάλια δύο χιλιάδες πεντακόσια, καὶ πῶς ἐξοδίασαν εἰς τὰ μούλικα τους καὶ κτισίματα εἰς τὸ Ἄργος, ριάλια πέντε χιλιάδες ντακόρδο θέλουν, ὅτι τὸ πρᾶγμα, καὶ κρέδιτα τοῦ ἀργαστηρίου νὰ εἶναι ὅλα τοῦ μοναχοῦ σιὸρ Νικολάου δείχος εἰς αὐτὸ νὰ ἔχει νὰ κάμη διὰ τίποτης ὁ σιὸρ Μιχάλης. Τὰ μούλικα καὶ κτισίματα εἰς τὸ Ἄργος, ριάλια πέντε χιλιάδες ντακόρδο θέλουν, ὅτι τὸ πρᾶγμα, καὶ κρέδιτα τοῦ ἀργαστηρίου νὰ εἶναι ὅλα τοῦ μοναχοῦ σιὸρ Νικολάου δείχος εἰς αὐτὸ νὰ ἔχει νὰ κάμη διὰ τίποτης ὁ σιὸρ Μιχάλης. Τὰ μούλικα καὶ κτισίματα τοῦ Ἄργους, νὰ εἶναι καὶ τῶν δυονόντε ἴσια καὶ ὅμοια ὅλα τὰ μυσὰ τοῦ πάσα ἑνός, διὰ νὰ μιράζονται τὴν πάσαν φοράν ὅπου θελήσει πάσα ἓνας ἀπὸ τὰ αὐτὰ ἀδελφία ἐξόχως, πάντα ἀπὸ τὰ χωράφια ἦτανε τοῦ ποτέ μαγιὸρ Χριστιάν τὰ ὁποῖα νὰ εἶναι ὅλα τοῦ μοναχοῦ σιὸρ Μιχάλη δίχος εἰς αὐτὸ νὰ ἔχει νὰ κάμη ὁ σιὸρ Νικολός. Τὰ καλὰ εἰς τὸ τερετόριον τῆς Τροπολιτζάς, νὰ εἶναι καὶ αὐτὰ τῶν δυονόντε, ἴσια καὶ ὅμοια, καὶ πάσα φορά, ὅπου θελήσει ὁ πάσα ἓνας τους μιρασιά, νὰ γίνεταί δίχος λόγου ἐναντιότιτος τοῦ ἀλουνοῦ. Ὁ σιὸρ Νικολός ἔχει νὰ λάβη ριάλια χίλια, καβιδάλε του κατὰ τὴν ἄνοθεν ὁμολογίαν, καὶ ἕτερα ἐπτακόσια εὐδομηντά πέντε νάκτι πρικίου του κάνουν ὅλα ρεάλια 1775. Διὰ ἐτοῦτα συμφώνος ἔκαμαν νὰ κρατήσῃ ὁ σιὸρ Νικολός τὸ μάλαγμα, μαργαριτάρι, ντζόγιες καὶ ἀσίμη ὅπου ἀγώρασαν ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες Κοθωνέους, δίχος εἰς αὐτὰ νὰ ἔχει νὰ κάμη διὰ τίποτης ὁ σιὸρ Μιχάλης. Ἐχουναι χρέη ἐδῶ εἰς τὸ βένιο, εἰς ἓνα τόπον, ριάλια ὀκτακόσια εἰκοσι, καὶ εἰς ἄλλον τόπον, ριάλια τετρακόσια, κάνουν ὅλα ρεάλια 1220. Ἐτοῦτα νὰ τὰ πληρωσῇ ὁ μονάχος σιὸρ Νικολός. / Ἐξ' ἐναντίας ἔχουναι κρέδιτα ἐδῶ εἰς τὸ βένιο σὲ Κλουκίνες, Τρίκαλα καὶ με συντροφίαν Πάλη Νοταρά, ὅλα τὰ αὐτὰ κρέδιτα, ἔμειναν εἰς τὸν μονάχον σιὸρ Νικολόν, δίχος ὁ Μιχάλης νὰ ἔχει νὰ κάμη εἰς αὐτὰ τίποτης, καὶ ἔτζι τόσον τὰ ἄνοθεν ντέμπιτα, ὅσον καὶ τὰ κρέδιτα, νὰ τρέχουναι σὲ μπενεφίτζιον, καὶ μαλεφίτζιον τοῦ σιὸρ Νικολοῦ. Ὅτι δώσουν τὰ μετὰξια ὅπου ἔστειλαν τώρα ὑστερνᾶ εἰς τὴν Βενετιάν μὲ τὸν ἀδελφόν τους σιὸρ Τζόρτζι, καὶ ὅτι εὐρεθῇ, νὰ ἔχουν νὰ λαβουν εἰς τὴν Βενετιάν ἀπὸ τοὺς πραγματευτάδες τους, εὐγένοντας πρῶτον

το ὅσον χρεωστοῦναι εἰς τὴν Βενετιάν, τὸ ἐναπολιφθέν νά γένονται εἰς τρία μερδικά ἴσια καὶ ὅμοια· τὸ ἓνα νά πέρνη ὁ σιὸρ Μιχάλης, καὶ τὰ ἄλλα δύο ὁ σιὸρ Νικολός. Τὸ πρᾶγμα τοῦ ὀσπιτίου τους, καὶ αὐτὸ τὸ ἐμίρασαν πάσης λογῆς, καὶ ἔλαβεν ὁ πάσα εἰς τὸ μερτικόν του. Τὸ σιτάρι ὅπου ἔστειλαν μὲ τὸν σιὸρ Δημάκη, ὅτι δώση νά γίνεταί σέ τρία μερδικά, ἴσια καὶ ὅμοια, ἓνα διὰ τὸν σιὸρ Μιχάλη καὶ ἄλλα δύο διὰ τὸν σιὸρ Νικόλαο. Τὸ ἐργαστήριον εἰς τὸ παζάρι, ἐκεῖνο ὅου εἶχανε τὴν πραγματεῖάν τους, μὲ τὸν ὄντᾶ του ὅλον ὡς εἶναι καὶ εὐρίσκεται ἀπὸ πάνω ἕως κάτω, εἶναι τοῦ μονάχου σιὸρ Νικολοῦ, ὡς τὸ γράφη καὶ ἕτερον γράμμα μερασιᾶς ὅπου εἶχανε προπινότερα γενόμενον 1692 σεπτεμβρίου 29 εἰς ταῖς Τζουάνε Μπογιαντζῆ νοτάριος. Ὁ σιὸρ Νικολός εὐχαριστιέται νά κάθεται ὁ κύρ Μιχάλης ἄνωκα εἰς τὸν ἄνωθεν ὄντᾶ ἀργαστηρίου, καὶ διὰ τ' αὐτὸς εὐχαριστιέται ὁ σιὸρ Μιχάλης νά χαίρουνται μαζί τὰ ἄνωθεν χωράφια· ὁ σιὸρ Μιχάλης ἦτανε στοῦ μαγγιόρ Κριστιάν ματζεστάροντας· ἡ αὐτὴ κατοίκισις τοῦ σιὸρ Μιχάλη στὸν ἄνωθεν ὄντᾶ, διὰ τὴν γνώμην πάσα ἐνός, ἀπὸ τὰ αὐτὰ δύο ἀδελφία, νατζεσάρη εὐθῆς καὶ τὸ αὐτὸ γοδιμέντο χωραφιώναι διὰ νά μινέσκη διὰ τὸν μοναχόν σιὸρ Μιχάλη. Εἰς τέτοιον τρόπον ἐχώρησαν παντελῶς τὰ ἄνωθεν δύο ἀδελφία· δέν ἔμεινεν κανένα πρᾶγμα ἀναμεσόν τους ἀμήραστον, ἐξόχος ἀπὸ το πρᾶγμα Βενετίας καὶ στάρη Δημάκτη, καλλά / Ἄργους, καὶ Τριπολιτζάς, ὡς εἶπαμε δέν ἔμηνεν νά ἔχη νά λάβη κανένα πρᾶγμα, οὔτε πολὺ, οὔτε ὀλίγον διὰ καμίας λογῆς ἀφορμῆν ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ἐκ τούτου καὶ εἰς τὸ ἐρχόμενον, τὸ ἦτι ὁ πάσα εἰς τους κάμη, ἀγρικέται διὰ μπενέφικιον, καὶ μαλέφικιον ἐδικόν του, δίχος ὁ ἓνας νά ἔχει νά κάμη οὔτε διὰ καλόν οὔτε διὰ κακόν, εἰς τὰ καμώματα καὶ πραξήματα τοῦ ἄλουνοῦ· καὶ ὑπόσχονται διὰ λόγου τους, κληρονόμους καὶ διαδόχους τους. Διὰ τὸ στέρεον, βέβαιον, καὶ ἀπαρασάλευτον τῆς παρούσης εἰς ὅλα τῆς τὰ μέρη παρόν οἱ κάτωθεν μάρτυρες:

Νικολός Μέλος βεβαιώνω τὰ ἄνωθεν.

Μιχάλης Μέλος βεβαιώνω τὰ ἄνωθεν.

Νικολός Θεοτόκης μαρτυρῶ.

Διονύσιος Ἀγκραβάρης μαρτυρῶ.

Ἰωάννης Ῥωμνήμος μαρτυρῶ.

Νικόλαος Συρίγος Νοτάριος ἀφεντικός.

Ὁ Ἀθηνῶν Ἰάκωβος βεβαιοῦ.

Ἐμπροσθεν τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ τῶν κάτωθεν κληρικῶν καὶ ἀξιόπιστων μαρτύρων, πίστην βεβαίαν καὶ ἀληθινὴν ποιεῖ μεθ' ὄρκου τοῦ ὁ ἡμέτερος ἀρχιδιάκονος Ἀνανίας, πῶς ἡ ἄνωθεν κάπια εἶναι γεγραμμένη διὰ χειρὸς του, καὶ πῶς τὴν ἐκοπιάρησεν εἰς τὸ Ἀνάπλι πρὶν τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Μωρέως ἀπὸ ἓνα γράμμα καθολικόν αὐτεντικὸ νοδαρικόν.

Καὶ διὰ πίστεως ἀληθείας ἐποίησεν τὴν παροῦσαν μαρτυρίαν εἰς ἐνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν.

ὁ ἀρχιδιάκονος Ἀνανίας ὁ Μισαραλιότης βεβαιοῦ ὡς ἄνωθεν

αψκστ^ο νοεμβρίου κγ^ο

Ἀντώνιος Παλαιολόγος μαρτυρῶ.

Δημήτριος Πατούσας μαρτυρῶ.

Λεονάρδος Καλογεράς μαρτυρῶ.

[Ἐπικύρωση στὶς 4.7.1727 ἀπὸ τὸν δημόσιο νοτάριο Βενετίας Αἰμίλιο Βέλανο].

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

RIASSUNTO

EFTICHÍA D. LIÁTA: *Aspetti della società di Anaplia (Napoli di Romania) agli inizi del XVIII secolo, sulla base di un testamento*

Il periodo del dominio veneziano in terra greca, grazie alle svariate, ricche fonti archivistiche conservate in grande abbondanza, divenne presto oggetto di studio e continua ad interessare con la stessa intensità gli storici. Ciò non significa però che la nostra conoscenza di questo periodo si sia saturata; al contrario viene continuamente arricchita da nuove fonti o fonti di vario tipo o ancora da un approccio diverso delle fonti già note. Così per esempio un «comune» testamento privato, che stranamente verrà rinvenuto in un archivio commerciale del XVIII secolo, potrebbe essere affrontato dallo studioso solo e semplicemente come un autonomo documento notarile per assunzione di elementi economici e societari di diritto ereditario. L'interesse particolare viene suscitato quando lo stesso testo può costituire lo spunto per l'estensione di una problematica al di là del particolare e della vicenda in sé, conducendo ad argomenti di più ampia ricerca storica. Oltre alle istituzioni ufficiali e ai vari funzionamenti, come vive e si sviluppa un piccola società — la società anzi della capitale della Morea sotto il dominio veneziano — quale è la fisionomia di una tale città, quando questa non è p.e. nè Corfù nè Candia.

In una società, dunque, come questa di Anapli (Napoli di Romania) durante gli ultimi anni della venetocrazia, questo studio cerca di gettare un pò più di luce avvicinando le persone - e cioè il ceto medio e non il Potere o i casi particolari dentro alla causa, la voce «non ufficiale», la quotidianità, gli scambi e rapporti umani, la vita e la morte di un popolo, che sotto il dominio veneziano o turco, non cessa di essere una vivace cellula di una società che, anche se sottomessa, subisce influenze e si sviluppa.

